

Pražák, Richard

Světový názor Josefa Dobrovského ve světle vývoje a vzájemných souvislostí českého a maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století

In: Pražák, Richard. *Josef Dobrovský : hungarista a ugrofinista*. Kovář, Michal (editor). Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 70-90

ISBN 978-80-210-9266-2; ISBN 978-80-210-9267-9 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140965>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Světový názor Josefa Dobrovského ve světle vývoje a vzájemných souvislostí českého a maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století

Čeští vědci a Ferenc Széchényi. Vztahy české a maďarské šlechty na přelomu 18. a 19. století. Světový názor Josefa Dobrovského. Takzvaný státotvorný josefinismus a osvícenci. Srovnání počátečního vývoje českého a maďarského národního hnutí v jejich politických i kulturních souvislostech. Kazinczyův vztah k Čechům.

Sledujeme-li vědecké styky Josefa Dobrovského s Maďary a jeho zájem o ugrofinistickou problematiku, nemůžeme nepoložit si otázku, nakolik se v nich uplatnil i obecnější zřetel společenský a ideově politický. K tomu je ovšem třeba širšího srovnávacího pohledu, máme-li přesněji vymezit místo a význam Josefa Dobrovského v česko-maďarských kulturních vztazích, nikoli pouze jejich zasazením do širšího rámce rozvoje vědní disciplíny, ale i v širších souvislostech společenských. Kromě převážně odborných styků s Jankovíchem, Englem, Gyarmathim aj. se Dobrovský stýkal také s jedním z nejvýznamnějších kulturně politických činitelů maďarského osvícenství, hrabětem Ferencem Széchényim.

Ferenc Széchényi (1754–1820) náleží k nejzasloužilejším osobnostem prvního stadia rozvoje maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století. S jeho jménem je spjato především založení Maďarského národního muzea a Széchényiho knihovny v Pešti (1802), dodnes největší ústřední maďarské knihovny, která je jednou z prvních velkých vědeckých knihoven maďarských. Ferenc Széchényi a po něm i jeho syn István byli nejtědřejší mecenáši maďarské literatury; jejich péčí vyšla mnohá významná díla maďarského písemnictví.¹

Ferenc Széchényi, který patřil k nejvlivnějším a nejbohatším maďarským magnátům, udržoval rozsáhlé styky také s českou šlechtou, s Kinskými, Šternberky, Valdštejnými a jinými; navštívil vícekrát české země a za těchto návštěv přišel do přímého styku i s představiteli české vědy a kultury Antonínem Strnadem, Karlem Rafelem Ungarem, Janem Bohumírem Dlabáčem a Josefem Dobrovským.² Nejužší styky s nimi navázal za svého prvního pobytu v Čechách, kdy zde strávil kvůli nemoci své manželky několik měsíců (od podzimu 1794 do jara 1795) v pražském domě švagrové své paní hraběnky Desfourové.³ Bylo to zrovna v době, kdy v Uhrách probíhalo vyšetřování účastníků takzvaného jakobínského spiknutí. Pro své blízké vztahy k jednomu z vůdců spiknutí János Hajnóczymu, jehož radikální svobodomyšlné myšlenky Széchényi schvaloval a jemuž poskytl všestrannou podporu k napsání jeho hlavních děl, Széchényi se obával návratu do Uher před ukončením vyšetřování a prožíval v Praze těžké úzkosti a obavy. Ze svědecké výpovědi Hajnóczyho vyplynulo, že měl v úmyslu získat pro revoluční katechismus uherských jakobínů (jeho rozšiřování se trestalo v procesu s uherskými

jakobíny nejtěžšími tresty) i Széchényiho, od něhož si sliboval podporu v kruzích vysoké dvorské šlechty.⁴

Za svého pobytu v Praze se seznámil Széchényi s Josefem Dobrovským, který mu slíbil opatřit Vrančičův slovník, a svou návštěvu u Dobrovského opakoval i v roce 1799, kdy chtěl navštívit za svého krátkodobého pobytu u hraběte Desfoura na Malé Skále také Václava Fortunáta Durycha v blízkém Turnově.⁵ Ještě v letech 1803–1804 si Dobrovský se Széchényim dopisoval a ve dvou dopisech mu tehdy ohlašoval zásilku ugrofinských knih.⁶ Už v zimě 1794–1795 seznámil se Széchényi blíže s Antonínem Strnadem, Karlem Rafaelem Ungarem a Janem Bohumírem Dlabáčem, z jehož dopisů Ribayovi jsme nejpodrobněji zpraveni o pražském pobytu Széchényiho. Dlabáč chválí Széchényiho jako obzvláštního přítele muzeí a sběratele knih a mincí. Píše, že Széchényi koupil v Praze knihovnu zesnulého kanovníka Rohchera a řadu knih od Bartsche. Dal si též opsat několik rukopisů, mezi nimi jeden vzácný uherský kodex. Dlabáč se zmiňuje rovněž o nemoci Széchényiho manželky a v březnu 1795 sděluje Ribayovi, že počátkem dubna téhož roku se Széchényi chystá zpět na svůj zámek Czenk u Šoproně.⁷

Těmto stykům patrně vděčil Széchényi i za bohemika ve své knihovně; za spisy Karla Ignáce Tháma, Josefa Dobrovského aj.⁸ Pro četná slavika, zejména slovenika, cenil si knihovny Széchényiho i Josef Dobrovský, a když vyšel v letech 1799–1807 celkem v sedmi svazcích *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*, přál si ve *Slavíně* (1808, str. 98), aby i Slované si opatřili podobný *Catalogus bibliothecae slavicae*.⁹ Již v roce 1805 vřele děkoval Széchényimu za první svazky katalogu jeho knihovny také strahovský knihovník Jan Bohumír Dlabáč.¹⁰ Z různých zmínek v korespondenci Josefa Dobrovského lze usuzovat, že Széchényi zprostředkoval v peštských tiskárnách i tisk českých knih;¹¹ jeho podporu slovanským literaturám oceňuje i chvalozpěv Ribayův na počet katalogu jeho knihovny v dopise, který poslal Széchényimu z Torži 10. srpna 1805 s textem německým a českým.¹²

Příklad Széchényiho ukazuje, že úloha maďarské a české šlechty v česko-maďarských kulturních vztazích by si zaslouhovala ještě bližší pozornosti. Z naší strany je znám například přínos Filipa Kinského, který se zasloužil po vydání tolerančního patentu o povolání prvního českého superintendenta Maďara Ference Kováce na své rychmburské panství, a z maďarské strany příklad hrabat Rádayů a Telekiů, kteří podporovali vysílání maďarských kazatelů a učitelů do českých zemí i tisk českých knih.¹³ Významná je vědecká součinnost Františka Valdštejna z duchcovské větve Valdštejnů s proslulým maďarským botanikem, profesorem peštské university Pálem Kitaiblem; ve spolupráci s ním vydal Valdštejn důležité dílo o uherské květeně *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae I–II*, (Víděň 1802–1805).¹⁴

Úzkým stykům české a maďarské šlechty napomáhaly vzájemné příbuzenské svazky. Desfourové a Thunové byli v příbuzenském svazku se Széchényiovými, s nimiž byli prostřednictvím Desfourových spřízněni i Valdštejnové. Kinští byli zase příbuzní s Batthyányovými a Pálffyovými a Pálffyové pak měli za příbuzné Salmý.¹⁵ Styky mezi nimi neměly vždy pouze ráz rodinných vztahů; stejně jako se například Ferenc Szénényi, József Teleki st. aj. zajímali o českou vědu a kulturu, zajímali se i Filip Kinský, František Deym aj. o kulturu maďarskou.¹⁶ Nejvýznamnějším dokladem tohoto zájmu je cestopis Jáchyma Šternberka *Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusohl, Schmölnitz, dem Karpathengebirg und Pesth im Jahre 1807* (Víděň 1807), v němž nacházíme řadu cenných zpráv o peštském kulturním životě, peštské universitě aj.¹⁷

Zvláště významná byla hospodářská spolupráce české a maďarské šlechty. Teze o buržoazním charakteru maďarské šlechty konce 18. a první poloviny 19. století by se myslím ve značné míře dala aplikovat i na šlechtu českou. Kapitalistické hospodaření na šlechtických velkostatecích bylo v Čechách už koncem 18. století mnohem více rozšířeno než v Uhrách. V českých zemích získával zkušenosti pro své hospodaření László Festetics, příbuzný Györgye Festeticse, tvůrce známé hospodářské školy pro výchovu vrchnostenských úředníků v Keszthely u Blatenského jezera a průkopníka nových agrotechnických metod v uherském zemědělství. Zajímavé svědectví

o tom uchoval jeho rukopisný francouzský cestopis *Voyage en Moravie et en Bohême* z roku 1801, kde líčí hospodaření na některých moravských šlechtických velkostatech i rozvoj průmyslového podnikání v Brně.¹⁸

Také sám György Festetics se zajímal o hospodaření na Moravě a vyslal tam roku 1806 na cestu svého ředitele Jánose Asbótha. Asbóth navštívil východomoravská panství hraběte Magnise, jež předtím byla ve vlastnictví maďarského magnáta hraběte Sámuela Telekiho, a sepsal o tom odborně poučený hospodářský rozbor o osmdesáti stranách, který není bez významu pro dějiny zemědělství a průmyslu. Z průmyslových podniků sledoval Asbóth podle pokynů Festeticových hlavně stav brněnských soukenek. Tutéž cestu vykonal s obdobným záměrem o rok později i inženýr János Czirer.¹⁹

Vzájemný styk a zájem na tomto poli odráží i hospodářské časopisy tehdy v českých zemích vycházející. Jedná se tu například o *Deutsche Zeitung der Industrie und Speculation für Böhmen, Mähren, Ungarn, Gallizien*, jež vycházely v Praze roku 1796, i další časopisy, *Hesperus* (1809–1821) a *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* (1811–1850).²⁰

Hospodářská spolupráce česko-maďarská na přelomu 18. a 19. století by si zaslouhovala bližší pozornosti; její objasnění by nesporně napomohlo i k správnějšímu pochopení a ocenění kulturních vztahů obou národů v celkovém kontextu historického vývoje ve střední Evropě.²¹

Hovořili jsme již o tom, jaký význam měli pro formování Dobrovského vztahů k Maďarům a ugrofinské problematice jeho spolupracovníci – český okruh Ribayův, Zlobický a Kopitar ve Vídni, Polák Bandtke aj. – i jeho vlastní studium prací německých a maďarských učenců a zážitky z cesty do Finska a Ruska. Popsali jsme tyto vztahy, zasadili je do širšího rámce a zhodnotili jejich význam. K dokreslení obrazu zbývá ještě konfrontovat postoj Josefa Dobrovského k základním společenským otázkám doby s názory představitelů maďarského hnutí. Osvícenský světónázorový profil Dobrovského je dostatečně znám,²² a omezím se proto jen na fakta důležitá z hlediska naší práce pro srovnání s Maďary.

Josef Dobrovský se jen zřídka vyslovoval k politickým otázkám.²³ Přesto však není možno pochybovat o silné společenské angažovanosti a významu jeho vědecké práce. Je dobře známé jeho hluboké protiabsolutistické zaměření, které sílilo zejména v letech vlády Františka II., kdy došlo prakticky k potlačení jakéhokoliv svobodného projevu. „*Wenn ich in der Vorrede zur slav. Gramm. z.B. sagte, Böhmen kam durch die Oesterreichische Regierung um seine Freiheit, Religion, Sprache, und neulich erst um seine Silber, was meinen Sie Wohl, was mann mit dem Verfasser anhübe?*“ – ptá se roku 1810 v důvěrném dopise Bartoloměje Kopitara srovnávaje svou práci s prací filosofa Maxima, který se kvůli ní dostal do vězení.²⁴ Bylo bolestným nedorozuměním, že jungmannovská generace se dívala na Dobrovského jako na „slavisujícího Němce“ a odcizila se mu pro jeho kritický úsudek o *Soudu Libušině* a jiných padělcích, třebaže historicky vzato reakce nastupující romantické generace ani nemohla být jiná.²⁵ O poctivém češství Dobrovského nemůže být pochyb; ovšem Dobrovský jako osvícenec vycházel z jiných principů a z jiného pojetí vlastenectví než Jungmannova generace, povyšující uvědomělé češství za svůj základní program. Jungmannovci tvoří vrchol takzvané jazykové etapy českého obrození; svým obratem k lidu jako základu české národní existence postoupili nesporně nad Dobrovského, avšak na druhé straně kritické a osvícensky velkorysé koncipování české vědy Dobrovským tvoří most k Palackému,²⁶ který pochopil, že se při vytváření svého vědeckého a národně politického programu nemůže opírat jen o úzce lokální a mesianisticky slovanské vlastenectví Jungmannovo a že by bylo velkou chybou stejně omezeně jako Jungmann a jeho druhové odvrhnout světově rozhleděné a realistické pojetí, jež dal české vědě do vínku Dobrovský. Je zajímavě, jak i ve svém pojetí slovanství stojí Dobrovský blíže Palackému než Jungmannovi. Ve známém dopise Durychovi o slavné budoucnosti Slovanů z roku 1795 napsal: „*Quae de slavicae nationis fide dixi coram Leopoldo, a paucis recte intellecta fuera; ab aliquo homine (atheo certe et Bohemorum inimico), dum eredetur plagula, consulto et impie immutata fuere, illa prophetica verba: Es ist in Wahrheit aller Aufmerksamkeit Werth, wie wunderbar*

die Vorsehung die Schicksale ganzer Nationen leitet und bestimmt. Subductis substituta sunt, quae in edito exemplari leguntur: Wie sehr sich die Lage aller slavischen Völkerschaften geändert hat.“²⁷ Tato významná slova ukazují, jak Dobrovský nadřazoval všelidské, celosvětové hledisko jednostrannému zdůrazňování slovanských národů, v nichž nespátrával jako romantik Kollár a jeho čeští obdivovatelé výlučnou skupinu se zvláštním mesianistickým posláním, odlišným od jiných národů, nýbrž pouze část celku, poplatnou týmž vývojovým zákonům jako ostatní.

Důraz na určující úlohu prozřetelnosti v dějinách spojuje Dobrovského s Palackým a je u obou výrazem příklonu ke Kantovi. Dobrovský se seznamoval s Kantem v 90. letech 18. století, zejména pod vlivem Augustina Zippeho, a se zřejmým nesouhlasem sledoval perzekuci kantovství v habsburské monarchii koncem 18. století. Již v mládí si pořídil obsáhlé výpisky z Kantova hlavního spisu *Kritik der praktischen Vernunft* a ještě v zenitu své životní dráhy připomínal Bandtkemu své mladistvé nadšení pro Kanta.²⁸ Souvislost Dobrovského s Kantem je hlubší, než by se zdálo ze známých fakt. Nejde tu o pouhý příležitostný filosofický zájem, nýbrž o podstatnou světonázorovou blízkost.²⁹ Kantova rozsáhlá definice osvícenství ve spisku *Was ist Aufklärung* z roku 1784: „*Aufklärung ist der Ausgang der Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschliessung und des Mutes liegt, sich seiner Existenz ohne Leitung eines anderen zu bedienen! Sapere aude! Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung...*“³⁰ je v plném souladu s nejnějnějším přesvědčením Josefa Dobrovského: „*Überhaupt ist es schon intolerant gedacht und gehandelt, wenn man mit den Verschiedenheiten der Gesinnungen und Meinungen nicht zufrieden sein will. Je mehr Verschiedenheit, desto gründliche Einsichten sind zu hoffen. Wo alles nach einer Autorität sich richtet, sich richten muss, da hört die eigene Überzeugung auf.*“³¹ O jeho odvaze používat svůj vlastní rozum i za cenu rozporů s vládnoucím míněním svědčí dostatečně jeho postoj k otázce nepomucké, k otázce celibátu, takzvané korberovské inkvizice atd.³²

Princip svobodomyšlného myšlení, nespoutaného tradicí ani vnějšími ohledy, vlastní všem opravdovým osvícencům, je příznačný i pro Dobrovského. Jeho známá slova „Moje zásada je – nikdy pomocí autority, ale vždy pomocí důvodů“, jsou ryzím vyznáním osvícence a zároveň i politickým programem svého druhu, výrazně jej odlišujícím od pouhých pokrokářských josefinských konjunkturalistů, kteří se za změněných podmínek stali snadno oporami vlády Františka II., záměrně negující všechny velké činy josefinismu.

Důležitým rysem Dobrovského je jeho mravní entuziasmus, vědomí významu etické stránky úsilí o vědeckou pravdu, který jej spojuje nejen s Kantem, ale i s Rousseauem.³³ Toto zdůraznění osobní morální odpovědnosti každého člověka za chod světa, jak jej nacházíme například ve zmíněné Kantově definici osvícenství, přejala i nastupující romantická generace, která zvláště ve střední a východní Evropě usilovala o své cíle v podmínkách nesvobody, despotických autoritativních režimů omezujících volnost myšlení, a musela proto nevyhnutelně na mravní aspekt svého snažení klást zvláštní důraz. Setkáme se s tím například u mladého Palackého v době jeho bratislavského pobytu, u jeho vrstevníka a dopisovatele, maďarského básníka Vörösmartyho aj.³⁴

U Dobrovského se tento rys projevil především v jeho odmítání oportunistu, v naprostém nadřazení tvořivého lidského i vědeckého poslání každému egocentrickému, úzce chápanému prospěchu. V této souvislosti třeba vyzvednout Dobrovského odpor k takzvané anglické morální filosofii Anthony Shaftesburyho, jejíž očividná souvislost s josefinismem zůstala dosud mimo pozornost josefinistických badatelů.³⁵ Myšlenku Shaftesburyho, že hodnota člověka vyplývá ze způsobu jeho začlenění do stávajícího pořádku daného božským uspořádáním, zbavili josefinisté jejího náboženského jádra a uspořádání božské nahradili uspořádáním státním. V této podobě se jim morální filosofie stala návodem k uplatňování svrchované moci státu, zasahující do všech oblastí života a vyhlášením státotvornou poslušnost a přizpůsobivost za nejvyšší občanskou ctnost. Tímto způsobem se osvícensko-absolutistický stát dostal do rozporu s požadavky skutečných

osvícenců a cenil pro své účely výše ochotně prováděče dvorních nařízení než tvůrčí inteligenci, pro jejíž zdravý vývoj byla ovšem svoboda přesvědčení a přemýšlení nezbytnou podmínkou. To vedlo v praxi k nebezpečnému zúžení a omezení osvícenské základny absolutistickým státem, jež ohrožovalo i samy základní principy osvícenství: všestranný rozvoj lidské osobnosti s jejím nezadatelným právem užívat svobodně lidského rozumu k obecnému prospěchu, který se dvorní josefinisté marně snažili sladit s byrokratickým a autoritativním pojetím všemu nadřazeného státního zájmu. Z toho vyplývalo i nové hodnocení lidí, které na místo upadajících feudálních výsad stavělo státotvornou horlivost, jež podle míry loyality a konformismu podmiňovala i společenský postup v hierarchickém žebříčku. Josef Dobrovský vylíčil po své návštěvě Vídně v roce 1784 dvorské poměry takto: „Bei meinem ziemlich kurzem Aufenthalt in Wien lernte ich die Verwirrung, die dort herrscht, kennen, und bedauerte nur, dass man das Wort Aufklärung gar missdeutet; auch nicht gerne sieht, wenn jemand ausser Wien für die gute Sache etwas tut, das ihm Ehre bringt. So weit geht die Eifersucht. Noch gibt es andere Leidenschaften dieser Herren, die immer den Vortgang der Aufklärung hindern werden. Man will die Bischöfe von der römischen Sklaverei losbinden, sie in ihre vom Gott unmittelbar empfangene Rechte einsetzen, und nun sollen sie diese Rechte nicht anders als Massgabe der Hofräte ausüben? Was haben sie also dabei gewonnen? Wie, wenn man einem Arzte die Rezepte vom Hofe zuschicken sollte, wäre das Wohl nich umgerämt?“³⁶

Nechuť k novému panstvu, které pod zástěrkou špatně pochopeného osvícenství přinášelo jen jiné rafinovanější formy společenského útlaku a osobovalo si právo o všem autoritativně rozhodovat, často i bez znalosti věci, jež se jeví z těchto řádek, projevila se i v Dobrovského odporu k fanatismu, jehož živnou půdu nalézal právě v anglické morální filosofii Anthony Shaftesburyho.³⁷ Tento fanatismus byl jen rubem závislosti člověka na státní moci, již vyvodil z morální filosofie státotvorný dvorský josefinismus a rozpracoval ve svéráznou pseudoosvícenskou ortodoxii, kladoucí přesné meze všem liberálním snahám. Tento státotvorný josefinismus byl tak podivnou směsicí liberalismu a dogmatismu, přičemž liberalismus tvořil pouze vnější nálepku, kdežto skutečné jádro obsahovala dogmatická strnulost a nedotknutelnost státotvorných principů, které byly postaveny mimo jakoukoliv kritiku. Je jasné, že tato oficiální verze josefinismu, která se vytvořila teprve tehdy, když se stal josefinismus vládnoucím systémem, byla na hony vzdálena jeho základním ideálům a znevažovala onen společenský pokrok, který znamenala první rozhodnutí Josefova o zavedení náboženské tolerance, zrušení nevolnictví, zmírnění censury atd. Tyto kroky josefinismu k němu upřely pozornost pokrokových kruhů celé střední Evropy a způsobily, že v jeho řadách stanuli kromě konformních souputníků i představitelé potlačovaných národností habsburské monarchie a výkvět její osvícenské inteligence.

Z těchto rozporů, podmíněných vznikem státotvorného josefinismu, lze vysvětlit i zdánlivě nevysvětlitelný fakt, proč na jedné straně většina josefinské byrokracie se později tak snadno stala oporou reakčního režimu Františka II. a proč druhá část josefinistů se dostala na velmi radikální, revoluční pozice a splýnula, jak tomu bylo v případech mnoha uherských josefinistů, dokonce i s jakobinismem.

Vývoj maďarských josefinistů směřující od osvícenských ideálů přes sympatie k radikálnímu jakobinismu až k hnutí maďarské jazykové obnovy, totožnému ve svých hlavních cílech s jazykovým programem jungmannovců, je velmi zajímavý, a právě na něm si uvědomíme, že takzvanou jazykovou etapu rozvoje českého národního obrození, spjatou se jménem Jungmannovým, je možno posuzovat i jinak, než je u nás obvyklé. Není správné vysvětlovat ji pouze jako zákonitou počáteční „jazykovou“ etapu obrozenského procesu nutnou vzhledem k předchozímu úpadku české řeči a literatury a podmíněnou i politickou nerozvinutostí českého hnutí. Úpadek české řeči a literatury nebyl v předosvícenském období tak absolutní, jak se obvykle tvrdí,³⁸ a také apolitičnost a společenská krotkost jungmannovců nevyplývala ani tak z politické nerozvinutosti českého národního hnutí, jako spíše z faktu, že politické poměry po vítězném nástupu francouzské buržoazní revoluce v západní Evropě byly v rakouské monarchii zcela ovládnuty

reakční snahou po násilném zastavení revoluční vlny; tato snaha vedla k potlačování a pronásledování nejen revolučních, ale i demokratických a liberálně osvícenských myšlenek všech odstínů.³⁹ Za těchto okolností dostávalo například i Jungmannovo úsilí po rozšíření většího počtu slovanských slov v češtině či jeho překlad Chateaubriandovy *Ataly*, uvádějící k nám romantickou literaturu francouzské provenience, obecnější kulturně politický význam a mělo přes své vysloveně jazykové a literární zaměření širší politický dosah. Nesmíme zapomínat ani na Jungmannovu souvislost s osvětlenstvím, která se takéjevila především v jeho literární tvorbě, například v překladech Goetha a Voltaira.⁴⁰ Vysloveně politickým nástrojem reagování české kultury na významné společenské otázky doby se stalo na konci 18. a počátku 19. století obrozenské divadlo, jehož někteří představitelé (Karel Ignác Thám, Prokop Šedivý, Matěj Stuna aj.) byli také pro své revoluční a demokratické názory vystaveni přímé politické perzekuci.⁴¹

Nevyjasněná dosud zůstává otázka revoluční spolupráce česko-maďarské na přelomu 18. a 19. století; otázka vzájemných vztahů českých a uherských jakobínů a ohlasu uherského jakobínského hnutí v českých zemích. Je známo o tom pouze několik dílčích skutečností.⁴² Nejpodrobněji se jimi zabývala v souvislosti s takzvanou helvetskou rebelií na Českomoravské vysočině Květa Mejdřická, na četná zajímavá fakta z českomoravského pomezí i odjinud na Moravě upozornil Michael Vaňáček a dotkl se jich také autor této práce.⁴³ Kromě těchto kontaktů ve venkovském a maloměstském prostředí mohlo dojít k určitým stykům i v Praze a jiných centrech. Je otázkou, nakolik jsou pravdivé policejní relace Ignáce Martinoviče o revoluční situaci v českých zemích roku 1792, jež zasilal novému císaři Františkovi II. ve snaze získat jeho důvěru.⁴⁴ Psal mu o jednání českých zednářů se zednáři pruskými a polskými ve Vratislavi, o korespondenci pražských a štrasburských demokratů a tvrdil dokonce, že v Čechách se připravuje rolnické povstání pod vedením nižšího kléru a iluminátů. Martinovičova udání o přípravách spiknutí v Čechách byla vymyšlena a měla mu získat u nového císaře důvěru a titul dvorního rady, který požadoval za svou konfidentskou službu už na Leopoldovi. Přesto však některé dílčí informace v jeho hlášeních mohly být pravdivé, neboť Martinovič skutečně věděl leccos pozoruhodného o pokrokových a demokraticky smýšlejících příslušnících pražské společnosti. Zajímavý je například jeho seznam iluminátů, který obdržel od setníka Claryho a v němž nacházíme i lidi z okolí Dobrovského v Královské české společnosti nauk jako Cornovu a Ungara, a dále i jeho udání na Augustina Zippeho a doklady o spojení Johanna Rautenstraucha s uherskými jakobíny.⁴⁵

Augustin Zippe i Johann Rautenstrauch náleželi k předním rakouským osvícencům. Zippe byl hlavním spolupracovníkem břevnovského opata Františka Štěpána Rautenstraucha při jeho pokusu o josefínskou výchovu kněžstva v generálních seminářích. Po dvouletém působení na místě ředitele generálního semináře v Praze se stal Zippe roku 1785 dvorním radou a nástupcem Rautenstrauchovým ve Vídni, odkud řídil veškerou státní výchovu duchovních. Po zrušení seminářů v roce 1790 své postavení opět pozbyl a jako rozhodný josefinista se stáhl do pozadí. Johann Rautenstrauch byl jedním z nejproslulejších josefínských žurnalistů a jeho díla vyšla ve své době i ve Filadelfii, Kolíně nad Rýnem, Cařihradě aj.⁴⁶

Reformní snahy i spisy Augustina Zippeho sledoval za jeho pražského pobytu s velkými sympatiemi také Josef Dobrovský,⁴⁷ který se poznal za své cesty do Vídně v roce 1784 osobně i s Johannem Rautenstrauchem jako autorem *Oesterreichische Biedermannschronik* (Freiheitburg 1784). Ten jej poprosil o opravy k prvnímu dílu, které vyšly v doplňcích k prvnímu svazku (*Nöthiger Anhang zur oesterreichischen Biedermanns-Chronik*, 1784).⁴⁸ Protijezuitský spisek Rautenstrauchův *Die Verbannung der Jesuiten aus China* (Konstantinopel 1785) vydal bez udání roku pod názvem *A Jézus-társaságbeli szerzeteseknek Khínából való kiüzettése* v maďarském překladu také jeden z direktorů uherských jakobínů János Laczkovics, popravený za svou účast v jakobínském spiknutí 20. května na Krvavém poli v Budíně.⁴⁹

Kromě Laczkovicse se dostali od josefinismu k jakobínství i další vedoucí činitelé uherských jakobínů Ignác Martinovič a József Hajnóczy. Martinovič využil příchodu Josefa II. na císařský

trůn k tomu, aby opustil roku 1781 františkánský řád a jako společník pozdějšího revolučního polského ministra Ignáce Potockiho s ním procestoval téměř celou Evropu. Po návratu získal na podzim 1783 místo profesora přírodovědy na Lvovské universitě, a podnícen svou cestou po západní Evropě, začal horlivě studovat spisy anglických a francouzských osvícenců, zejména Holbachův *Système de la nature*. S porozuměním přivítal i Velkou francouzskou revoluci a jen bezmezná ctižádostivost jej přivedla za Leopolda II. do konfidentských služeb rakouského dvora, což souviselo s jeho ilusemi o úloze osvícenského absolutismu, od něhož očekával provedení mnoha závažných společenských reforem. Po nástupu reakčního kursu za Františka II. se orientoval na spolupráci s revolučním hnutím, navázal spojení s uherskými demokraty a na jaře 1794 začal vytvářet v Uhrách jakobínskou organizaci připravující protistátní spiknutí.

Čestněji se dostal k jakobínskému hnutí josefinista Hajnóczy, i za Josefa II. jediný uherský podžupan nešlechtického původu, který se teprve po smrti Josefově přimkl k patriotickému hnutí uherské šlechty, aniž opustil své předchozí názory na nutnost společenských reforem. Ve svých právně politických spisech z počátku 90. let 18. století se stavěl za výkup poddaných z roboty, všeobecné zdanění, rovnost před zákonem a sekularizaci církevního majetku. Tyto v podstatě již buržoazní požadavky spojoval s potřebou nezávislosti Uher. Když se většina uherské šlechty po sílící radikalizaci francouzské revoluce v roce 1792 a vnitřním utužení za Františka II. s tím souvisejícím rozhodla raději pohřbít své reformní plány a spolupracovat s vídeňským dvorem proti demokratickému a lidovému hnutí, obrátil Hajnóczy svou pozornost k revoluční Francii.⁵⁰

Výzva básníka Bacsányiho „pozorné oči své na Paříž upřete“ se setkávala v kruzích pokrokové demokratické uherské inteligence se stále větším ohlasem. Ve slovech Františka II., která pronesl záhy po svém nastoupení na císařský trůn k profesorům lublaňské university „Kdo mně slouží, ten musí učit to, co poroučím, a ten, kdo se nechce podvolit a přichází s vlastními myšlenkami, ať táhne, jinak ho odstraním já...“⁵¹ spatřovala tato inteligence oprávněně počátek tažení proti každé skutečné kultuře, samostatnému přesvědčení a svobodné společenské angažovanosti. Zpočátku se organizovala ve čtenářských kroužcích, v nichž se diskutovalo o naléhavých dobových otázkách literárních i společenských. V budínském čtenářském kroužku se scházel s Hajnóczym a Szentmarjaym, dvěma pozdějšími vůdčími osobnostmi jakobínského hnutí, také historik a diplomatik Márton György Kovachich,⁵² dobře známý Dobrovskému a dopisující si horlivě také s Jurajem Palkovičem a Jurajem Ribayem.⁵³ Kovachich byl pokládán za jakobína a znal se důvěrně zvláště s Hajnóczym, který u něho bydlel a odstěhoval se od něho kvůli chystané svatbě teprve 1. srpna 1794, tedy krátce před svým zatčením.⁵⁴ Ke Kovachichovu čtenářskému kroužku patřil i dopisovatel Dobnerův a Voigtův, profesor budínské university piarista Károly Koppi,⁵⁵ ctitel průkopníka reformního katolicismu Muratoriho a čtenář Voltairův, Lockův, Hobbesův.⁵⁶

Odtud vzklíčilo sémě uherského jakobinismu; pokroková demokratická inteligence uherská, zklamaná jak vírou v osvícenský absolutismus, tak v sílu uherské šlechty, se přiklonila k radikálnímu revolučnímu řešení a rozhodla se pro jakobínské spiknutí, které mělo vrátit Uhrám nezávislost a přeměnit je v buržoazní republiku na federativním základě se stejnými právy pro všechny uherské národnosti. Pozoruhodně objektivní řešení národnostní otázky v pojetí uherských jakobínů, počítající se samostatným postavením uvnitř plánované federace i pro relativně nejméně rovnoprávné nacionální složky uherské společnosti, to jest pro Rumuny a Slováky, vyjadřovalo skutečnost, že na uherském jakobínském hnutí se podíleli příslušníci nejružnějších uherských národností. Se Srbem Martinovičem tu stál v jedné řadě i Slovák Hajnóczy a Maďar Szentmarjay.⁵⁷

U řady účastníků jakobínského spiknutí nacházíme i kontakty s českými zeměmi. Martinovič sám si dopisoval v letech 1784–1792 s moravským osvícencem hrabětem Lambergem, v roce 1791 se seznámil ve Vídni s Ignácem Bornem a v roce 1792 se poznal i s řadou významných představitelů české společnosti pražské;⁵⁸ Hajnóczymu pomáhal propašovat z vězení zakázanou korespondenci velitel vězeňské stráže, jistý kapitán Novák, který byl patrně rovněž českého původu.

V Hajnóczyho pozůstalosti se nacházela gramatika češtiny, český zpěvník i spisy Adama Františka Kollára a Matěje Béla.⁵⁹ Nad Ferencem Hirgeistem, který byl za svou účast v jakobínském spiknutí původně odsouzen k smrti a teprve později mu byl trest změněn v dlouhodobý žalář, držel ochrannou ruku stoupenec českého národního hnutí hrabě František Deym, který jej po propuštění z vězení zaměstnával jako hospodářského správce na svém panství ve Vodici v Čechách.⁶⁰ Domokos Makk procestoval české země v roce 1792 z pověření čestného člena Královské české společnosti nauk arcibiskupa Batthyánye a studoval tu stav českého lesnictví.⁶¹ Moravský hofmistr Magnus Czeynard byl ještě na podzim 1795 vyšetřován pro podezřelý styky s Károlyem Szénem, bratrem Antala Széna, původně odsouzeného s řadou ostatních účastníků Martinovičova spiknutí rovněž k trestu smrti.⁶² Károly Szén podle soudobého udání šířil slova neznámé divadelní hry provozované v Pešti počátkem devadesátých let „...zabte kněze, zabte krále“ a jen pro nedostatek důkazů unikl osudu bratrově.⁶³ Sám Juraj Ribay sledoval se zájmem osudy účastníků jakobínského spiknutí v Uhrách a jeho ohlas v českých zemích, jak to obrážejí některá místa v jeho korespondenci s Janem Petrem Cerronim, jemuž psal o popravě Martinoviče a jeho druhů i o zprávě hamburských novin o takzvané helvetské rebelii na Českomoravské vysočině.⁶⁴

Všechny tyto skutečnosti ukazují, že vztahy uherských jakobínů a českého prostředí si vyžadají ještě dalšího zkoumání. Vzhledem k okolnostem vztahujícím se ke Kovachichovi, J. Rautenstrauchovi, Ribayovi aj. nelze zcela vyloučit ani možnost, že s lidmi z jakobínského prostředí v Uhrách přišel do styku i Josef Dobrovský. Řada uvedených faktů i další skutečnosti, například živý ohlas *Krameriových c. k. vlasteneckých novin* na reformní návrhy uherského sněmu z let 1790–1791, ukazují na vzájemnou oscilaci politických myšlenek i aktivní přijímání politických podnětů z Uher v českém prostředí.⁶⁵

Zájem české veřejnosti o jakobínské hnutí v Uhrách souvisel především s jejím postojem k francouzské revoluci, jak to jasně vyplývá třeba z knihy Michaela Vaňáčka, i když se neprojevil v tak široké lidové a měšťanské odezvě jako například v případě Košciuszzkova povstání, ale týkal se převážně jen určitých intelektuálních kruhů ve městě i na venkově.⁶⁶

Politické myšlení českého osvícenství by si zasluhovalo zvláštní monografii, a pochybuji, že by i poté obstálo schematické rozdělení vývoje českého obrození na etapu jazykovou a politickou, jež tak málo přihlíží k důležitým společenským proudům, které hýbaly v této době velkých politických převratů střední Evropou i světem.

Pro srovnání s Dobrovským se z představitelů maďarského národního hnutí tohoto období nejlépe hodí jeho vrstevník Ferenc Kazinczy (1759–1831).⁶⁷ Kazinczy sice není typem vědce (po této stránce stojí z Maďarů nejbliže Dobrovskému tvůrce novodobé maďarské gramatiky Miklós Révai), nýbrž kulturního organizátora a také svou vůdčí úlohou v hnutí maďarské jazykové obnovy zaujímá místo analogické spíše Jungmannovi než Dobrovskému, avšak hodí se pro toto srovnání nejlépe svým osvícenským východiskem a téměř padesátiletým vůdčím postavením v maďarském kulturním životě, jaké zaujímal ve stejné době až do nástupu romantické generace také u nás Josef Dobrovský. Kazinczy vyšel z osvícenství a zůstal osvícencem po celý život stejně jako Dobrovský; uměl v sobě spojit přesvědčeného josefinistu se stoupenecm šlechtického národního hnutí pojosefinského, a zklamání, které v něm vyvolal pád osvícenského absolutismu i ústup maďarské šlechty od pokrokových požadavků na sněmu 1790–1791 za vlády Františkovy, jej přivedlo až do řad uherských jakobínů. Zaplatil za to dlouholetým žalářem a po propuštění se stal hlavním iniciátorem hnutí maďarské jazykové obnovy, v dané chvíli jediné schůdné cestě maďarského národního hnutí, stejně jako jediným možným programem českého hnutí byl tehdy program jungmannovců.⁶⁸ Nebyl to, a tehdy ani nemohl být program revoluční, neboť jak Kazinczy správně pochopil, revoluci nebylo možno dělat bez minimální reálné naděje na úspěch. Kazinczyův vývoj přes zdánlivé protichůdnosti byl vývoj logický a čestný. Zdá-li se vývoj Dobrovského být přímočařejší, není to podmíněno okolnostmi morálními, nýbrž povahovou, či spíše pracovní vyhraněností a poněkud jinou situací v českém národním hnutí. Důvěru ve vlasteneckou šlechtu

spojuje v sobě s josefinismem i Dobrovský, a třebaže nepatří k okruhu Jungmannovu, razí jungmannovcům svou vědeckou práci cestu. Nehledá ovšem nikdy východisko v revoluci; k revolučnímu řešení však bylo v českém prostředí vždy méně chuti než u Maďarů. A pak síly českého a maďarského národního hnutí byly přece jen rozdílné, zejména maďarská šlechta byla početně i mocensky mnohem silnější než šlechta česká. Kdežto v českých zemích připadal jeden šlechtic na 828 nešlechticů, v Uhrách na 24.⁶⁹ Maďarské kultuře se dostalo mnohem větší podpory i od velkých magnátů; nad protestanty drželi ochrannou ruku bohaté i intelektuálně vynikající rodiny Rádayů, Telekiů a Prónayů, nad katolíky zase Esterházyové, Festeticové a Széchényiové.⁷⁰

Kolem Rádayů, Telekiů a Széchényiů se soustřeďoval výkvět maďarské inteligence, byly jí přístupny jejich rozsáhlé knihovny,⁷¹ s jejich pomocí získávala společenské uplatnění doma a v jejich službách se dostávala hojně i do ciziny. Také venkovská inteligence se soustřeďovala kolem magnátů a vlastenecké župní šlechty, a proto v maďarských poměrech se nesetkáme s postavami takzvaných lidových buditelů, které známe z prostředí českého. V maďarském národním hnutí udávají od počátku tón šlechta a inteligence; větší pokrokovost i radikálnost programu maďarského hnutí z konce 18. století není dána lidovou základnou, ale intenzivnějším spojením s mezinárodním vývojem,⁷² které „malé“ české poměry dovolovaly jen zřídka, většinou v ústřední společnosti pražské. Velký počet maďarských studentů studoval na zahraničních universitách v Jeně, Lipsku, Wittenbergu, Göttingen, Basileji, Utrechtu a také v Itálii.⁷³

K Maďarům měla také snadnější přístup západní osvícenská ideologie, a to nejen prostřednictvím německým jako u nás, ale také svobodnějším a přímějším zprostředkováním švýcarsko-nizozemským. Zajímavé je, že osvícenství francouzské provenience, prodchnuté demokratickými stránkami voltairiánství, stálo také u zrodu novodobé maďarské literatury v okruhu Bessenyeiho, která vyrostla za nástupu josefinismu ve vrcholné etapě tereziánského osvícenství počátkem sedmdesátých let 18. století nikoliv v odříznutých a zaostalých Uhrách, nýbrž ve Vídni.⁷⁴ Není bez zajímavosti, uvědomíme-li si, že od šedesátých let se josefinismus (zvláště josefinismus sonnenfelsiánského a seibtovského ražení) silně prosazoval i v Praze a počátkem sedmdesátých let tu pod vedením Bornovým a Seibtovým prožíval již svou zářivou etapu.⁷⁵ Pražské josefinské osvícenské centrum se rozvíjí souběžně s Vídni a rozvoj josefinismu tu byl mnohem intenzivnější než v Uhrách, kde se josefinismus, rovněž pod vlivem vídeňským, uplatnil výrazněji tehdy jen v Bratislavě.⁷⁶ Osvícenství západoevropského typu, myšlenky Voltairovy, Rousseauovy a Helvétiovy se od 60. let 18. století šířily v Uhrách ponejvíce v kalvínských vzdělanostních centrech v Debrecíně, Šarišském Potoku aj. a v kruzích kalvínských magnátů Telekiů a Rádayů.⁷⁷

Rozdíl mezi českými zeměmi a Uhrami spočívá v tom, že zatímco v Uhrách se osvícenské ideje (a to ponejvíce původní ideje západoevropského, a nikoli eklektického a epigonského rakouského osvícenství) hned od počátku šíří přímo v maďarském prostředí, k Čechům se dostávají buď z Vídně, anebo za pomoci českých Němců; samo pražské osvícenské centrum je převážně německé a mnozí jeho příslušníci – jako například Kindermann – se později octli na vývojové linii germanizace.⁷⁸ Není divu, že čeští osvícenci, jako Dobner a Voigt, byt třebaž ještě neuvědoměle, usilovali o vymanění z jednostranného německého vlivu, a navazovali proto kromě jiných vědecké kontakty i s Maďary.⁷⁹

Srovnáváme-li s Dobrovským Kazinczyho, nemůžeme nezdůraznit pevný osvícenský základ jejich nazírání, který se projevil v pohledu na otázku světovosti a vlastenectví, nabývající již za osvícenství aktuálnosti, a v souvislosti s tím i jejich odpor k jednostrannému nacionalismu, který jsme si u Dobrovského doložili jeho odsudkem vypjatého a nesnášenlivého způsobu maďarismu. Také u Kazinczyho nacházíme tento rys výrazně formulovaný již roku 1788 v záporném ocenění Dugonicsovy *Etelky*, která ugrofinskou příbuznost Maďarů již instinktivně staví proti pojetí slovanské solidarity a vzájemnosti a zahazuje v maďarské literatuře řadu děl útočně nacionalistických, v nichž všechno nemaďarské, hlavně Slováci a ostatní Slované, dostává silně zkarikovanou odpuzující tvářnost, aby tím více vynikly ideální vlastnosti postav maďarských. „Jak

jsem se zarmoutil,“ napsal Kazinczy o *Etelce*, „když jsem v ní našel dětskou afektaci: jsem Maďar. Já se také pyšním tím, že jsem Maďar, avšak nespojuji to s urážkami jiných národů a nestupňuji toto vědomí až k nesnesitelnosti. Hanbil jsem se, když jsem poznal, jak můj kolega (Dugonics – R. P.) se činí směšným nepatřičným a bezdůvodným zdůrazňováním jména Maďar.“⁸⁰

Ještě výrazněji formuloval Kazinczy svůj soud o těchto otázkách ve svém stanovisku k srbským národním snahám, vyjádřeném v listě pravoslavnému srbskému biskupovi Lukianu Mušickému z 5. února 1812, kde čteme tato pozoruhodná slova: „Nedomnívej se, že na Vaše snahy hledím nepřejícím a žárlivým zrakem, nýbrž buď přesvědčen, že si ze srdce přeji, aby nebe Vaši záslužnou snahu korunovalo. Vlastenectví mé kosmopolitismu se neprotiví, a že si přeji rozkvět maďarské řeči, čemuž pokud mohu napomáhám, neprosím proto od nebes, aby s újmou jiných řečí kvetla...“⁸¹

Tato slova jsou příznačná netoliko pro humanistický světový názor Kazinczyho, nýbrž i pro celé první období rozvoje maďarského národního hnutí, kdy národnostní protiklady v Uhrách nebyly ještě tolik vyostřeny a maďarská liberální šlechta neprosazovala důsledně svou násilnou maďarizační politiku. Proto také se k nim vrátili za zesílení maďarizačních snah koncem třicátých let 19. století štúrovci a J. M. Hodža uveřejnil Kazinczyho dopis Mušickému v příloze ke svému článku „Lucian Mušický, pravoslavný biskup karelštatský“ v *Hronce* (roč. II, 1837, str. 181–183) jako doklad pro možnost přátelského řešení slovansko-maďarských vztahů v rámci Uher.⁸²

Zajímavý je i Kazinczyův vřelý poměr k apoštolu Slovanstva Johannu Gottfriedu Herdrovi, jehož spisy pilně studoval spolu se svým přítelem šoproňským superintendentem Jánosem Kisem. Vskutku kollárovský důraz na Herdrovo učení o lidskosti nacházíme také u Kazinczyho, jehož nejmilejším citátem z Herdra byla slova:

„Ein edler held ist, der für´s Vaterland,
Ein edlerer, der für des Landes Wohl,
Der edelste, der für die Menschheit kämpft.“⁸³

Nelze tu nevpomenout na známá slova Kollárova: „A vždy zvoláš-li Slovan, nechť se ti ozve člověk.“

Jak ukázalo novější maďarské bádání,⁸⁴ bezprostřední základ Herdrovy věštby o úpadku Maďarů a slavné budoucnosti Slovanů⁸⁵ tkví v jednom prohlášení Adama Františka Kollára, které zprostředkoval Herdrovi ve své *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771, str. 248) Schlözer. Jde o Kollárův komentář k vídeňskému vydání spisu známého uherského humanisty Oláha (Nicolaus Oláh, *Hungaria et Attila*, Vindobonae 1763, str. 90–91), v němž Kollár zdůrazňuje růst Slovanů a převahu slovanského živlu v Uhrách oproti Maďarům, jimž předpovídá osud Kumánů, kteří přišli do Uher ve 13. století a záhy splynuli s maďarským prostředím. Přesto byly Kollárovy práce v pokrokových kruzích maďarských ceněny jako reprezentativní díla uherské vědy. Pobouření v řadách uherské šlechty vyvolaly však Kollárovy návrhy na její zdanění, které tvořily základ tereziánské i josefinské hospodářské politiky vůči Uhrám.⁸⁶ Nebude bez zajímavosti podotknout, že jeden z nejuživějších pamfletů proti Kollárovým návrhům na šlechtické zdanění, jež vznikly v uherském prostředí, *Vexatio dat intellectum* ostrihomského kanovníka Jiřího Richwaldszského a jeho doplněk *Apologia* se dostaly v soudobých opisech i do českého prostředí.⁸⁷

Kromě Herdra měl Kazinczy podobně jako Dobrovský blízko též ke Kantovi, jehož bránil ve své sbírce epigramů *Tövisék és virágok* (Trny a květy) proti útokům omezených kritiků.⁸⁸ Jeho vzorem byl však Rousseau, kterého miloval oproti Voltairovi – jak sám říká – i v jeho chybách, neboť i v nich sledoval svatý příkaz svědomí.⁸⁹ Tato úcta k vlastnímu svědomí, k pravdě, byla stejně jako u Dobrovského také u Kazinczyho vzácným rysem jeho života. Pro ni se dostal do vězení, pro ni strávil většinu svého života na zapadlém statku v severovýchodních Uhrách. Přesto se dovedl vypracovat v uznávaného duchovního vůdce své generace a získal si obecnou úctu. Nikoliv

kompromisy, ale bojem a tvůrčím úsilím. Srovnáváme-li životní dráhu Kazinczyho a Dobrovského, nacházíme v ní mnoho společného. Podobně jako Dobrovský ve svých časopisech *Böhmische Literatur*, *Böhmische und mährische Literatur*, *Literarisches Magazin für Böhmen und Mähren* i Kazinczy ve svém časopise *Orpheus* (1790) bojoval proti náboženskému fanatismu a pověrám za myšlenkovou svobodu. Dovolával se přitom Helvétia a Rousseaua, jehož *Společenskou smlouvu* přeložil do maďarštiny.⁹⁰ Stejně jako Dobrovský se v reakčních dobách Františka II. hrdě hlásil ke svým osvícenským a josefinským počátkům a zůstal jim po celý život věrný, také Kazinczy zdůrazňoval Van Swietenův plán jednotné výchovy bez ohledu na sociální původ žáků a hrdě vzpomínal na svá setkání s Bornem a Sonnenfelsem.⁹¹

Obdobu nalézáme i v jejich vztazích k význačnému rakouskému politikovi a kulturnímu organizátoru baronu Josefu Hormayrovi. Přes nesouhlas s Hormayrovým programovým rakušanstvím přispívali oba do jeho časopisu *Hormayrs' Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, který vycházel v letech 1809–1828 ve Vídni, informacemi o kulturním dění v Čechách či v Uhrách. Kazinczy se v něm ozval například proti habsburkofilskému tónu práce Gregora Berzeviczyho o poddanských poměrech v Uhrách⁹² a sledoval pozorně i Hormayrův *Historisches Taschenbuch*. K úzkému okruhu Hormayrova patřil z Maďarů János Majláth, který vydal v Brně německy důležitý přehled maďarských pohádek a pověstí *Magyarische Sagen und Märchen* (Brünn 1825).⁹³ V Hormayrově *Archivu* vycházela i řada článků týkajících se česko-maďarských historických vztahů, například vzájemného poměru Přemyslovců a Arpádovců, zániku Velké Moravy aj.⁹⁴ Styky Dobrovského a Kazinczyho s úhlavním nepřitelem Metternichovým Hormayrem, který se projevoval i při svém liberálním rakouském patriotismu protihabsbursky, byly samy o sobě projevem odporu k vídeňské vládě.⁹⁵

Kazinczy narozdíl od Dobrovského neměl bezprostředních styků s představiteli českého národního hnutí. A přece strávil v českých zemích čtyři roky života. Byl to však nedobrovolný pobyt ve věznici na Špilberku, kde si Kazinczy odpykával trest za účast v jakobínském spiknutí. Přesto však nebyl tento pobyt pro Kazinczyho zcela bez významu. Uvědomil si tu nemožnost revoluční cesty v daných poměrech; zde vykryštovala jeho představa jazykové obnovy, kulturního povznesení národa v dobách politického útlaku a nesvobody, které tvořilo nezbytné předpoklady i pro jeho budoucí úspěšný boj politický. Ve vězení četl Goetha, Lessinga, Shakespeara a zabýval se zevrubně i studiem maďarské gramatiky.

Významné svědectví o tomto období Kazinczyho života podává jeho vězeňský deník, z něhož nám vyplyne vcelku velmi sympatický obraz o některých jeho brněnských žalárnících, například o řediteli věznice Šrámkovi, kontroloru Grünnespergrovi či o guberniálním radovi Schröttrovi. Řediteli Šrámkovi a kontroloru Grünnespergrovi hrozilo dokonce v roce 1799 pro jejich shovívavé zacházení s uvězněnými maďarskými jakobíny propuštění. Byl to následek aféry, způsobené neopatrností magnáta Szlávyho, jednoho z uvězněných maďarských jakobínů, a vyšetřované na přímý pokyn císařův. Výsledkem bylo okamžité přeložení maďarských vězňů z Brna do Kufsteina.⁹⁶ O liberálních poměrech ve špilberské věznici svědčí i seznam knih, jež měli maďarští jakobíni s sebou ve vězení. Nacházíme mezi nimi kromě jiných Blumauerovu *Aeneidu*, Humeovy dějiny Anglie, spisy Trenckovy, Sonnenfelsovy, a dokonce i jedny anglické dějiny Ameriky.⁹⁷

Nejvíce pozornosti věnoval Kazinczy ve svém deníku českému prostředí při převozu z rakouského Kufsteina do Mukačeva, kde strávil od srpna 1800 do června 1801 poslední rok věznění. Při tomto převozu je doprovázel velmi benevolentní vojenský velitel; umožnil jim dokonce návštěvu v rodinách českých šlechticů Puteaniho a hraběte z Bubna, kteří je přátelsky přijali a pohostili. Kazinczy se výslovně zmiňuje o pobytu ve Veselí, Táboře, Benešově a Praze. Cesta z Kufsteina do Mukačeva náležela zřejmě k nejsvětlejším zážitkům Kazinczyho věznění, a proto na ni tak obsírně vzpomínal. Ve vzpomínkách na Mukačevo se několikrát zmínil o českém hu-
debníku Jiřím Růžičkovi, který s ním byl vězněn na jedné chodbě. Uvádí, že Růžička ve vězení

komponoval polské tance a že se často obdivoval Růžičkovu tvůrčímu zápalu, nedbajícím nepříznivých podmínek.⁹⁸

Kromě svého pobytu ve věznici na Špilberku a při průjezdu Čechami měl Kazinczy jen velmi málo příležitostí setkat se s Čechy. U Gedeona Rádaye st. z Péczelu se seznámil například s českým malířem Tomášem Klimešem⁹⁹ a dobře se znal i s pražským rodákem a průkopníkem českých her v Praze Františkem Jindřichem Bullou, který po svém odchodu z Prahy působil řadu let jako divadelní ředitel v Uhrách, v Bratislavě, Košicích a v Pešti.¹⁰⁰ Z Kazinczyho korespondence se dozvídáme také o účtě, jíž se těšil v jeho okruhu hrabě Leopold Berchtold (1759–1809), pán hradu Buchlova a světoznámý cestovatel, jeden z předchůdců moderní sociologie, jehož spisy vycházely v Londýně, Lisabonu, Vídni aj.¹⁰¹ O českých poměrech se Kazinczy vůbec nejvíce dozvídal z dopisů svých přátel. Z Brna mu psával například József Csehy, který se tam na čas dostal jako poručík rakouské armády,¹⁰² v Kutné Hoře zase vojákoval Kazinczyův bratr László a ten mu dojmy ze svých častých návštěv přiblížil i Prahu,¹⁰³ kterou Kazinczy poznal jen letmo v době svého žalářování za převozu z Kufsteina do Mukačeva.¹⁰⁴ Gábor Döbrenrei mu psal z Wittenbergu 27. května 1806 s lítostivou výčitkou domácím poměrům uherským, jak jej zamrzelo v Praze, že malý český národ tu mohl sledovat představení v rodné řeči, kdežto Maďari v Pešti nikoliv, a dodal, že v Praze slyšel mnohem častěji hovořit česky než v Pešti maďarsky.¹⁰⁵ S podobným obdivem mu psal o více než dvacet let později Ferenc Toldy o *Rukopisech*, s nimiž jej seznámil v pražském Národním muzeu Václav Hanka.¹⁰⁶ Naopak stálé německé divadlo a útlak českého živlu v Brně, o jehož absolutní převaze na Moravě se přesvědčil na cestě z Bratislavy do Brna, podnítilo Józsefa Csehyho v dopise Kazinczymu k vášnivému protestu a soucítění s českým národem, končícím slovy „usurpace je všude hodna nenávisti.“¹⁰⁷

Na samém sklonku života se Kazinczy zúčastnil přípravy antologie karlovarského lékaře Jeana de Carro *Ode latine sur Carlsbad, composé par Bohuslas Hassenstein de Lobkovitz avec une traduction polyglotte* (Prague 1829), která soustřeďovala různé překlady latinské ódy Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic *In thermas Caroli IV.* Tato báseň významného českého humanisty byla nejenom nadšenou oslavou karlovarských léčivých pramenů, ale i bojovným optimistickým projevem soudobého humanismu. Vznikla na sklonku 15. století a od té doby se dočkala více než třiceti překladů do nejrůznějších jazyků světa. Byla přeložena do němčiny, francouzštiny, italštiny, ruštiny, polštiny, švédštiny, portugalské, španělštiny, holandské, staré řečtiny, hebrejštiny, maďarštiny i češtiny. Formální krása i výrazná společenská symbolika básně, výzva k léčení chorého lidstva, kterou se hlásil již nový moderní duch, nepřátelský feudálně scholastickému myšlení a citění, strhovaly k sobě pozornost největších novodobých básníků. Přeložil ji Johann Wolfgang Goethe, Alexandr Dumas, Donald Mac Pherson aj.¹⁰⁸

Jean de Carro požádal o pomoc při opatrování maďarských překladů pro svou polyglotu Františka Palackého, který se obrátil s touto žádostí na tehdejšího redaktora časopisu *Tudományos Gyűjtemény*, největšího maďarského básníka doby reformní Mihálye Vörösmartyho, od něhož získal překlady Pála Szemereho a Ference Kazinczyho.¹⁰⁹ Oba tyto překlady sklidily v českém prostředí velký úspěch a s uznáním se o nich vyslovil ve své německé recenzi Carrovy polygloty také sám Palacký.¹¹⁰ Vörösmarty uveřejnil v *Tudományos Gyűjtemény* o těchto překladech zvláštní článek Jánose Kise, v jehož závěru publikoval i svůj vlastní překlad ódy Hasištejnského,¹¹¹ kterou přeložili z Maďarů kromě toho i János Kis a János Arany, jenž se v posledních letech svého života léčil v Karlových Varech.¹¹² Kazinczy uveřejnil roku 1830 několik vybraných úryvků z Carrovy polygloty včetně překladu svého a druhého maďarského překladu Szemereho i s dedikačním dopisem od Jeana de Carro v maďarském časopise *Felső Magyarországi Minerva*.¹¹³

Pateronásobný překlad Hasištejnského humanistické básně do maďarštiny je zajímavou epizodou česko-maďarských kulturních vztahů 19. století. Sešla se v něm jména Kazinczy, Vörösmarty, Arany, která patří v maďarské kultuře ke jménům největším. V roce vydání Carrovy polygloty napsal také František Palacký svůj programový článek „O národech uherských, zvláště

Slovanech“, který je jedním z nejvýznačnějších dokladů českých sympatií k politickému i kulturnímu vzestupu Maďarů a zároveň stojí s článkem Ference Toldiho o staré české literatuře z roku 1830 na sklonku oné plodné a převážně pozitivní etapy česko-maďarských kulturních styků v prvních desetiletích českého národního obrození, již vystřídal ve třicátých a čtyřicátých letech nelitostný národnostní zápas.¹⁴ Zápas vedoucí k neblahému vyústění v letech 1848–1849, kdy se sice uvolnila pro národy habsburské monarchie cesta k intenzivnějšímu hospodářskému vývoji, avšak nikoliv k národní a politické svobodě.

Je symbolické, že tato pozitivní etapa česko-maďarských kulturních vztahů se uzavírá právě v době smrti Josefa Dobrovského, který ji svým životním dílem tak výrazně utvářel a na níž se tak pozoruhodnou měrou podílela česká a maďarská osvícenská věda.

Poznámky k páté kapitole

¹ Nejpodrobněji zpracoval životopis Széchényiho v pozitivistické monografii Vilmos Fraknói, *Gróf Széchényi Ferenc* (Hrabě F. Sz.) 1754–1820, Budapest 1902.

² Srov. dopisy Šternberků (mezi nimi tři listy Jáchyma Šternberka), Kinských a Valdštejnů z let 1780–1811 v pozůstalosti Ference Széchényiho v Zemském archívu (*Országos Levéltár* – dále OL Budapest) v Budapešti, sign. P. 623. Tam jsou i dopisy Antonína Strnada Széchényimu z Prahy 27. a 30. května, 15. a 26. června, 1. a 24. listopadu a 24. prosince 1795, 19. ledna a 20. dubna 1796 a jeden list nedatovaný; dopis Karla Rafaela Ungara Széchényimu z Prahy 20. dubna 1796 a list Jana Dlabáče Széchényimu z Prahy 23. srpna 1805.

³ Vilmos Fraknói, l. c., str. 168.

⁴ Tamtéž, str. 165n.

⁵ Srov. list Ribaye Dobrovskému 21. ledna 1796, *Kor. IV*, str. 259, a dopis Dobrovského Durychovi z Prahy 15. července 1799, *Kor. I*, str. 444. Viz též Pavel Bujnák, l. c., str. 607.

⁶ Tyto dopisy uveřejnil Richard Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *SPFFBU* 1962 D 9, str. 231–242. Srov. též od stejného autora studii „Josef Dobrovský kapcsolatai Széchényi Ferencsel és Jankovich Miklóssal“ (Styky Josefa Dobrovského s Ferencem Széchényim a Miklósem Jankovichem), *Filológiai Közlöny* 1962, č. 3–4, str. 315–326.

⁷ Jan Dlabáč Juraji Ribayovi z Prahy 8. ledna a 11. března 1795, Maďarské národní museum v Budapešti (depozitář SZKK Budapest), *Quart. Germ. N 568*. Otiskl J. Macůrek, „České a uherské dějepisectví...“, str. 502–503.

⁸ *Catalogus Bibliothecae hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*, tomi I, supplementum II, Sopronii 1807, str. 614 aj.

⁹ Albert Pražák, l. c., str. 669.

¹⁰ Viz dopis Jana Dlabáče Ferenci Széchényimu z Prahy 23. srpna 1805 v pozůstalosti Ference Széchényiho v OL Budapest, sign. P 623.

¹¹ Srov. například list Josefa Dobrovského Janu Petru Cerronimu z Vídně 29. června 1821, *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, vydal F. M. Bartoš, Praha 1948, str. 152.

¹² SZKK Budapest, Fol. Boh. Slav. 9. Úryvek z tohoto dopisu cituje také Zoltán Szabó, „A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve“ (Počátky česko-slovenské duchovní pospolitosti. Životní dílo Juraje Ribaye), *Egyetemes Filológiai Közlöny* 1937, str. 184.

¹³ Viz Richard Pražák, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, str. 35n., 40, 116, 130–131.

¹⁴ Ke spolupráci Pála Kitaibla s Františkem Valdštejnem viz životopis Sándora Javorky *Kitaibel Pál*, Budapest 1957, a edici Endre Gombócze *Diaria itinerum Pauli Kitaibeli. Auf Grund originaler Tagenbücher zusammengestellt von Endre Gombócze*, I–II, Budapest 1945. Dále viz též práce Endre Gombócze *A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története 1770–1866* (Dějiny budapeštské univerzitní botanické zahrady a katedry botaniky 1770–1866), Budapest 1914, a *A magyar botanika története* (Dějiny maďarské botaniky), Budapest 1936.

¹⁵ O příbuzenství Desfourových se Széchényiovými srov. Vilmos Fraknói, l. c., str. 168, a Thunů se Széchényiovými *Slovník naučný*, redaktor Fr. L. Rieger, díl 9., Praha 1872, str. 424. Tamtéž, str. 868, viz o příbuzenském svazku Desfourových

a Valdštejnových. O spříznění Kinských s Pálffyovými a Batthyányovými viz *Ottův slovník naučný*, díl 14, Praha 1899, str. 242; o přibuzenství Salmů s Pálffyovými *Slovník naučný*, redaktor. Fr. L. Rieger, díl 8, Praha 1870, str. 64.

¹⁶ Tak například navštívili Filip Jakub Kinský (mezi 10. a 14. dubnem 1788) a František Deym (18. září 1792) Universitní knihovnu v Pešti, srov. zápis o jejich návštěvě v rukopisné knize návštěv *A Budapesti egyetemi könyvtár vendégekonyvei I*, str. 29, 66 v rukopisném oddělení Universitní knihovny (*Egyetemi Könyvtár Kézirattára* – dále EKK Budapest) v Budapešti, sign. J 53.

¹⁷ Zmínil se o něm již Oszkar Sárkány, *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848* (Maďarské kulturní vlivy v Čechách 1790–1848), Budapest 1938, str. 13–14.

¹⁸ Tento cestopis je uložen v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny (*Széchényi Könyvtár Kézirattára* – dále SZKK Budapest) v Budapešti, sign. Quart. Gall. 91.

¹⁹ Viz Asbóth János *Directionális V. Inspector és Georgikoni Directornak Méltóságos Gróf Tolnai Festetits György, cs.k. kamarás urnak kegyes rendeléséből és költségével, Magyar Országgnak és Morva Országgnak némely részeiben és Béts körül 1806dik esztendőnek 14dik septembertől fogva 23dik octoberig tett gazdaságbeli utazásának le írása*, SZKK Budapest, Fol. Hung. 2681, a *Czirer János Directionalis Ingenieurnek Morva Országban tett utazásáról szolló hivatalos tudósítása* (1807), tamtéž, Fol. Hung. 2680.

²⁰ Viz Domokos Kosáry, I. c., II, str. 409–410. Vydavatel *Hesperusu*, brněnský profesor a národohospodář Christian Carl André, spolupracoval úzce například s uherským přírodopyskem Zipserem z Győru, který u něho nějaký čas vyučoval v jeho brněnském vzdělávacím ústavu. Viz tamtéž, str. 421.

²¹ Stručně se jí dotkl například František Mainuš, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*, Praha 1960, který tu uvádí na str. 180, že na sklonku 18. století byly Uhry hlavním trhem pro moravské a slezské obchodníky suknem i pro vlnářské manufaktury.

²² Naposledy se s ním zevrubně obíral Milan Machovec, *Josef Dobrovský*, Praha 1964. Srov. k tomu recenzi Miroslava Heřmana, „Dobrovský redivivus“, *Literární noviny* 14, 1965, č. 4 z 23. ledna 1965. Viz k tomu synteticky též Felix Vodička, „Josef Dobrovský“, *Dějiny české literatury II*, Praha 1960, str. 99–120, a tam i další novější literaturu.

²³ Jediný ucelený přehled politických názorů Josefa Dobrovského představuje studie Miloslava Krbce, „Postoj Josefa Dobrovského k politickému dění“, *Sborník pedagogického institutu v Olomouci*, řada A, 1964, str. 75–83.

²⁴ Viz list Josefa Dobrovského Bartoloměji Kopitarovi ze 7. srpna 1810, *Briefwechsel...*, str. 154. Cituje též Milan Machovec, „Filosofický význam díla Josefa Dobrovského“, sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 70.

²⁵ Základní fakta o tom shrnuje naposled Josef Kočí, *Naše národní obrození*, Praha 1960, str. 156–160. Vztahem Jungmannovy generace k Dobrovskému se v poslední době zabývali například Karel Kosík, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, str. 52–85, a Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 129–161. Kosíkovo důvtipné pojetí má však ráz spíše spekulativní filosofické analýzy než solidního, na faktech založeného historického rozboru, a nelze je proto bez výhrady přijmout, a Machovcovo pojetí je zase příliš jednostranné a otázku Dobrovského kritiky „rukopisných podvrhů“ chápe pateticky jako boj za čistotu a pravdivost české vědy s jednoznačným vyzdvižením Dobrovského a malým pochopením pro úsilí jungmannovců. Traktováním celé otázky jako boje pravdy se lží, v němž se projeví dva různé etické postoje, Machovcem zcela jednostranně a nehistoricky osvětlené, posunuje celou problematiku do falešného světla a nepostihuje dostatečně její širší společenské a kulturně vývojové pozadí. Požadavek historického (a také literárně historického), a nikoliv pouze jen eticko-filosofického výkladu této otázky je zřejmě nezbytný.

²⁶ To uznává právem i Milena Jetmarová, *František Palacký*, Praha 1961, str. 21, a Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 153–154.

²⁷ Viz Dobrovský Durychovi 24. listopadu 1795, *Kor. I*, str. 356. V českém překladu vydal tento dopis Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 221–224. Citované místo je z Dobrovského řeči, kterou pronesl v Královské české učené společnosti nauk před císařem Leopoldem. Tato řeč vyšla tiskem pod názvem *Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slavischen Völker an das Erzhaus Oesterreich*, Prag 1791. Český překlad Karla Ignáce Tháma vyšel 7. ledna 1792 v *Krameriusových c. k. vlasteneckých novinách* a vydal jej znovu V. A. Francev, *Řeč Josefa Dobrovského proslovená dne 25. září 1791 v české učené společnosti*, Praha 1926.

²⁸ Viz dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem. Vydali Josef Volf a F. M. Bartoš, Praha 1941, str. 22 (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, sv. XXII). O vztahu Zippeho a Dobrovského srov. nově a nejpodrobněji Eduard Winter, *Der Josefinitismus*, Berlin 1962, str. 155–160. Dále viz též listy Josefa Dobrovského Václavu Krčmovi ze 4. března 1797 a 22. listopadu 1797, „Dopisy Dobrovského s B. A. Veršauerem a V. Krčmou“, vydali Josef Volf a Josef Páta, Praha 1937, str. 81–93. (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, sv. XXI). Dobrovského výpisky z Kantova díla *Kritik der praktischen Vernunft* se nacházejí v rukopisném oddělení Národního muzea SÚA Praha, sign. VIII E 21. (Uvádím podle edice „Dopisy Dobrovského s B. A. Veršauerem

a V. Krčmou...“, str. 81.) Zmínka o Kantovi v listě Bandtkemu je v jednom nedatovaném dopise Dobrovského Bandtkemu z roku 1812, *Kor. II*, str. 48. O vztahu Dobrovského a Kanta psal naposled též Jan Milič Lochman, *Duchovní odkaz obrození*, Praha 1964, str. 44–45.

²⁹ Světonázorovou blízkost Kanta a Dobrovského oprávněně zdůraznil také Julius Dolanský, „Trojí příklad Josefa Dobrovského“, *Stopami buditelů*, Praha 1963, str. 27–28.

³⁰ Cituji podle Karla Edera, *Der Liberalismus in Altösterreich*, Wien – München 1955, str. 30.

³¹ Viz list Josefa Dobrovského Augustinu Helfertovi z 9. června 1793, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, str. 70–71.

³² Srov. Dobrovského práce *Recension und kritische Anmerkungen über des Reichstädter Herrn Dechants von Schönfeld am 25. May in der Skalka gehaltene lateinische Lobrede auf das Fest des heiligen Johann von Nepomuk*, Prag 1793; „Streitsschriften über die Existenz des heil. Johann von Nepomuk“, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*, III. Stück, Prag 1788, str. 101–126; *De sacerdotum in Bohemia caelibatu narratio historica*, Praga 1787; „Korberische Inquisition“, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*, I. Stück, Prag 1786, str. 131–143.

³³ Srov. k tomu Dobrovského slova v „Přednáškách o praktické stránce křesťanského náboženství“, vydali Josef Volf, Miloš B. Volf a Josef Vraštil, Praha 1948, str. 56–57. Cituje též Milan Machovec, „Filosofický význam díla Josefa Dobrovského...“, str. 74. Srov. k tomu o vztahu Rousseau a Kanta Fr. X. Šalda, „Jean Jacques Rousseau, básník a myslitel. Prolog k romantismu.“ *Výbor statí Duše a dílo*, Praha 1947, str. 27–28.

³⁴ Srov. k tomu například Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *ČMM* 1958, č. 1–2, str. 81n.

³⁵ Nezmiňuje se o ní ani Eduard Winter v novém, přepracovaném vydání svého spisu o josefinismu *Der Josefismus*, Berlin 1962.

³⁶ Viz list Josefa Dobrovského Augustinu Helfertovi z Falknova (dnešního Sokolova) 29. července 1784, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem...*, str. 113.

³⁷ Viz *Vorlesungen über das Praktische in der Christlichen Religion*. Von Joseph Dobrowsky, Raktor am k. k. Generalseminarium zu Olmütz. Originál v knihovně bývalého olomouckého kněžského semináře sign. Y 8 a 15. Cituji podle knižního vydání této památky Josefem Volfem, Milošem B. Volfem a Josefem Vraštilem, „Přednášky o praktické stránce v křesťanském náboženství“, Praha 1948, str. 54. (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, sv. XVI.) O anglické morální filosofii Shaftesburyho srov. například Fritz Valjavec, *Geschichte der abendländischen Aufklärung*, Wien – München 1961, str. 110–112.

³⁸ Naprosto negativní posouzení jazykově literárního vývoje v pobělohorském období vyplývá obvykle z Jiráskova hodnocení této doby jako doby temna, přičemž se obvykle zapomíná buď na hodnoty protestantské české emigrantské literatury anebo, a to ještě častěji, na plody české řeči a literatury na Slovensku, kde zůstala zachována kontinuita s literárním vývojem předbělohorským. A konečně práce katolických badatelů Viléma Bitnara, Josefa Vašicy, Zdeňka Kalisty aj. dokázaly, že ani domácí vývoj české slovesnosti nebyl bez kladných momentů. Kromě přehledných prací Viléma Bitnara *O českém baroku slovesném*, Praha 1932, *Postavy a problémy českého baroku literárního*, tamtéž 1939, *O podstatě českého literárního baroku*, tamtéž 1940, to byly hlavně vědecky spolehlivé edice Vašicovy Bohumír Hynek Bílovský, *Církevní cherubín*, Olomouc 1933, *Život svatého Ivana od Bedřicha Bridela*, Praha 1936, a jeho studie *Tři kapitoly o českém literárním baroku*, Praha 1936, syntéza *České literární baroko*, Praha 1938, atd. Nejvýznačnější podíl na barokních studiích měl Zdeněk Kalista svým spisem *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*, Praha 1932, edicemi *Z legend českého baroka*, Olomouc 1934, *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, díl I., Praha 1936, *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, tamtéž 1941, *Selské čili sousedské hry českého baroka*, tamtéž 1942, a antologií *České baroko*, tamtéž 1941 aj.

V poslední době se zabývali hodnocením literárního vývoje od Bílé hory do obrození zejména Josef Hrabák, „K problematice slovesné kultury pobělohorské doby“, *ČMM* 75, 1956, str. 381–386; *Studie o českém verši*, Praha 1959, str. 139–169; *Dějiny české literatury I*, Praha 1959, str. 383–492 (stať o Komenském tu napsal Antonín Škarka); „O lidovosti starší české literatury“, *Studie ze starší české literatury*, 2. vyd., Praha 1962, str. 21–70; „K české pololidové tvorbě 18. století“, *Studia z dawnej literatury czeskiej, sowackiej i polskiej*, Warszawa – Praha 1963, str. 346–365; Karel Palas, „K otázce regionalismu v české literatuře 17. a 18. století“, sborník *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*, Praha 1958, str. 413–422, a týž, *K problematice krajové pololidové literatury 18. století*, Praha 1964 (tam je i podrobný seznam další literatury). Důležitá je i studie Karla Horálka, „Der tschechische Vers des 18. Jahrhunderts“, *Zeitschrift für Slawistik* 2, 1957. Metodologicky vychází současná bádání z objevných prací Bedřicha Václavka *České písně kramářské*, Praha 1937 (spolu s Robertem Smetanou), *Pisemnictví a lidová tradice*, Praha 1938, a *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním*, Praha 1940.

Pro zdůraznění významu české literární tvorby na Slovensku pro český literární vývoj pobělohorský si dodnes podržela ze starších prací význam kniha Jana B. Čapka *Československá literatura toleranční I–II*, Praha 1933. Význam české literatury na Slovensku po Bílé hoře přiznávají alespoň do jisté míry i práce Čechům málo nakloněné, například kniha Ludwiga von

Gogoláka *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes I. Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526–1790)*, München 1963. Úměrněji skutečnosti a s větším porozuměním pro širší evropské souvislosti je však tento význam objasněn v knize Endre Angyala *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961.

³⁹ Protirevoluční akce rakouské vlády popisuje nejdůkladněji Květa Mejdrická v knize *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959. Srov. k tomu ze starší literatury též cennou práci Františka Kutnara „Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice“, *ČČH* 1934, str. 33–79.

⁴⁰ Srov. zejména Felix Vodička, „Josef Jungmann“, *Dějiny české literatury II*, Praha 1960, str. 232–254, a tam uvedenou literaturu.

⁴¹ Srov. například Květa Mejdrická, l. c., str. 136–149, a V. Mostecký, „Vodňanský kancelista – jakobín“ (o Stunovi), *Jihočeský sborník historický* 1954, str. 134n.

⁴² O korespondenci Martinoviće s hrabětem Lambergem psal Josef Polišíenský, „Korespondence moravského osvícence Maxe Lamberga s J. F. Opitzem o francouzské revoluci“, *ČČM* 1952, str. 140–148; o vyšetřování moravského hofmistra Magnuse Czeynarda pro podezřelé styky s bratrem odsouzeného maďarského jakobína Antala Széna Károlyem Szénem psala Marie Řehořková, *K problematice ohlasu francouzské buržoazní revoluce na Moravě ke konci 18. století*, Brno 1957 (rukopis diplomové práce), a o konfidentských relacích Martinovičových o českých demokratech a iluminátech, revoluční situaci v českých zemích v roce 1792 a dalších skutečnostech týkajících se vztahu uherských jakobínů k českým zemím srov. edici Kálmána Benda *A magyar jakobinusok iratai* (Akta maďarských jakobínů) I, Budapest 1957, str. 586–587, 662–663, 676, 704, 784–785, 861, II, Budapest 1952, str. 88, 110, 136, 143 a 144, 155, 659, 715, III, Budapest 1952, str. 401; o brněnské internaci uherských jakobínů psala Blanka Kubešová-Pitronová, „Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách“, *Slovanské historické studie I*, 1955, str. 80–111.

⁴³ Srov. Květa Mejdrická, l. c., kap. Hnutí proti vojenské povinnosti na Českomoravské vysočině roku 1797, str. 99–120; Michael Vaňáček, „Na českomoravském pomezí v době Velké francouzské revoluce 1792“, *Vlastivědný věstník moravský* 1947, str. 109–121; týž, „K ohlasu Velké francouzské revoluce v českých zemích“, tamtéž 1959, str. 109–116, a týž v knize *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*, Brno 1965, str. 68–83; Richard Pražák, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, str. 131–134 aj., a týž, „Maďarská reformovaná inteligence na Vysočině v počátcích českého národního obrození“, *Vlastivědný sborník Vysočiny*, oddíl věd společenských, Brno 1961, str. 82–87.

⁴⁴ Viz Kálmán Benda, l. c., I, str. 586–587, 662–663, 676, 784–785, 861 atd. Podle Benda psala o tom také Květa Mejdrická, l. c., str. 136–138. Opíraje se o výsledky maďarské vědy zpracoval tuto otázku také Denis Silágyi v práci o okruhu Leopoldových tajných důvěrníků v Uhrách *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II.*, München 1961 (Südosteuropäische Arbeiten sv. 57).

⁴⁵ O udání na Zippého a dokladech spojení Johanna Rautenstraucha s uherskými jakobíny viz K. Benda, l. c., I., str. 704, 422.

⁴⁶ O Augustinu Zippem srov. především Eduard Winter, *Der Josefínismus*, Berlin 1962, str. 148–154 aj. O Johannu Rautenstrauchovi Constant von Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 25. Theil, Wien 1873, str. 61–67.

⁴⁷ To se jeví zejména v korespondenci Dobrovského s Helfertem v letech 1784–1786, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, str. 107–174, tamtéž i v úvodu F. M. Bartoše, str. 7–8, 13, 22.

⁴⁸ O vztahu Josefa Dobrovského k Johannu Rautenstrauchovi srov. tamtéž, str. 83, 108, 111. O Rautenstrauchově autorství *Österreichische Biedermanns-Chronik a Nöthiger Anhang zur Österreichischen Biedermanns-Chronik* (tamtéž 1784) viz Constant von Wurzbach, l. c., 25. Theil, str. 64.

⁴⁹ Srov. Máté Kovács, *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig* (Kniha a knihovna v životě maďarské společnosti od založení státu do roku 1849), Budapest 1963, str. 516. Proti Laczkovicsové spisu psal nepřítel osvícenství profesor peštské university paulán Vazul Alexovics v práci *A könyvek szabados olvasásáról* (O svobodném čtení knih), Pest 1792, str. 5 (tamtéž, str. 514).

⁵⁰ Nejvýstižněji charakterizoval vývoj Martinovičův a Hajnóczyův K. Benda, *A magyar jakobinusok* (Maďarští jakobíni), Budapest 1957, str. IV–XVIII.

⁵¹ Srov. Josef Kabrda – Josef Kolejka – Richard Pražák, *Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy v období od Velké francouzské revoluce do roku 1918*, část I, 1790–1878, Praha 1963, str. 28.

⁵² Srov. důvěrné hlášení Jánose Mednyánszkyho z 13. listopadu 1793, které uveřejnil v maďarském překladu Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok...* str. 124–125.

⁵³ Viz dopisy Juraje Palkoviče Mártonu Györgovi Kovachichovi z Baňské Štiavnice 15. listopadu 1792, 15. dubna a 14. srpna 1793 a z Trnavy 25. ledna s. a., 7. ledna, 16. března, 9. dubna, 27. května, 12. června, 27. června 1805 a Juraje Ribaye Mártonu

Györgyi Kovachichovi z Cinkoty 21. ledna 1788, vše Kovachichova korespondence v SZKK Budapest, Quart. Lat. 43, IX, f. 28–29, 47, 162–163, XXI, 56–60, 63–71, IV, 15–16.

⁵⁴ Srov. udání místodržitelského praktikanta Andráse Bikessyho z Budína 19. srpna 1794, K. Benda, *A magyar jakobinusok iratai II*, str. 65. O Hajnóczyově bydlení u Kovachiche a stěhování kvůli chystané svatbě s dcerou šoproňského lékárníka Sárou Gittelovou viz tamtéž, str. 96.

⁵⁵ Viz dopis Mikuláše Adauka Voigta Károlyi Koppimu z Prahy 30. května 1774 a Gelasia Dobnera Károlyi Koppimu z Prahy 18. září 1783, oba *Piarista Közponiti Levéltár* (Ústřední piaristický archív), Budapest, For. 0–5, Nr. 47.

⁵⁶ Srov. Ambrus Horváth, *Koppi Károly működése* (Působení K. K.), Szeged 1940, str. 110–114.

⁵⁷ Nejdůkladnější obraz jakobínského hnutí v Uhrách přinesla zmíněná již edice dokumentů K. Bendy *A magyar jakobinusok iratai I–III*, Budapest 1957, 1952. O plánech uherských jakobínů na řešení národnostní otázky psal nejvýstižněji Endre Arató, *A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1790–1840* (Dějiny národnostní otázky v Uhrách 1790–1840), I, Budapest 1960, str. 63–67. Týž stručněji i ve studii „K voprosu istorii ponjatija nacji v Vengrii (1780–1825)“, *Nouvelles études historiques I*, Budapest 1965, str. 470.

⁵⁸ Korespondence Martinoviće s Lambergem se nedochovala, avšak její části přepsal Maximilian Josef hrabě Lamberg (1729–1792) do dopisů čáslavskému „bankálnímu“ řediteli Janu Ferdinandu Opitzovi (1741–1812), které mu posílal v letech 1784–1792. Viz o tom Josef Polišínský, l. c., str. 140–148. O setkání Martinoviće s Bornem viz K. Benda, l. c., II, str. 36–38. O Martinovićově pobytu v Praze roku 1792 srov. jeho relace císaři Františkovi II., tamtéž I, str. 586–587, 676, 793, 861 aj.

⁵⁹ O tom, že Novák pomáhal Hajnóczymu pašovat ven z vězení korespondenci uvězněných jakobínů, víme z udání advokáta Madáche. Bratr císaře Františka uherský palatin Alexander Leopold nařídil po tomto udání vyšetřování, které však nemělo žádný výsledek. Novák pomohl pravděpodobně i Kazinczymu, aby si mohl dopisovat se svou matkou. Kazinczy i ostatní vězňové se vyjadřovali o kapitánu Novákovi vždy s velkou chválou. Srov. K. Benda, l. c., III, str. 196, a II, str. 250. V Hajnóczyově pozůstalosti se podle dražebního soupisu Károlye Rausche z Budína, datovaného 12. srpna 1795, nacházely tyto knihy: *Grammatica linguae Bohemicae* (buď od Václava Jana Rosy, I. vyd. 1672, anebo od Václava Jandýta, I. vyd. 1704); *Böhmisches Psalm und Gesang Buch*; Adam František Kollár, *Historiae jurisque publici regni Hungariae amoenitates* (2 sv., Vídeň 1783), a Matěj Běl, *Adparatus ad historiam Hungariae* (v majetku Hajnóczyho byl pouze jeden svazek, celé dílo vyšlo v Bratislavě ve dvou dekádách 1735 a 1746). O Rauschově dražebním soupisu viz K. Benda, l. c., II, str. 795–797. Zmíněné knihy Hajnóczyho jsou zde na str. 797.

⁶⁰ Viz K. Benda, l. c., II, str. 659. Srov. k tomu též *Kazinczy Ferenc levelezése*, sv. XXII, vydal István Hársányi, Budapest 1927, str. 53–55, 59–60, 72–73.

⁶¹ Viz Kálmán Benda, l. c., II, str. 715.

⁶² Materiály o vyšetřování Czeynardově jsou uloženy v SA Brno, fond B 13, karton č. 34, sign. 36, čj. 1916/95.

⁶³ Viz poznámky uherského palatina Alexandra Leopolda z ledna 1795, Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok* (Maďarští jakobíni), Budapest 1957, str. 297.

⁶⁴ Srov. dopisy Juraje Ribayae Janu Petru Cerronimu z Cinkoty 18. června 1795 a z Budína 5. září 1797, Cerroniova pozůstalost, SA Brno, sign. Cerr. II. 84.

⁶⁵ Srov. Jan Novotný, *O bratrské družbě Čechů a Slováků*, Praha 1959, str. 63–64, a Endre Kovács – Jan Novotný, *Maďaři a my*, Praha 1959, str. 139–141. Nejnověji rovněž Jan Novotný, „Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848“, sborník *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 109–112. Též maďarsky „A cseh-magyar kapcsolatok történetéből az 1848 előtti nemzeti mozgalomban“, sb. *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 177–182. Zájem o politické události v Uhrách a vzájemné styky českých zemí a Uher dokládají také *Paměti Františka Josefa Vaváka z let 1770–1814*, vydal Jindřich Skopec, 5 knih, Praha 1907–1938.

⁶⁶ Viz Michael Vaňáček, *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*, Brno 1965, str. 68–83, a k ohlasu Kościuszkova povstání v českých zemích Milan Šmerda, „Polsko-ruský spor a naše slovanství v počátcích národního obrození“, rukopisný sborník *Prof. Dr. Josefu Kabrdovi k šedesátinám*, Brno 1966, str. 90–93. Literaturu k ohlasu uherského jakobínského hnutí v českých zemích viz v pozn. 42 a 43.

⁶⁷ O Kazinczym existuje rozsáhlá literatura, z níž třeba uvést ze starších prací monografii Ference Toldyho *Kazinczy Ferenc és kora* (F. K. a jeho doba) I, Pest 1859, a stejnojmennou knihu Jánose Váczyho (I, Budapest 1915) a životopis Kazinczyův od téhož autora *Kazinczy Ferenc*, Budapest 1909. Pouze první svazek monografie o Kazinczym napsal též János Czeiczcel, *Kazinczy Ferenc és működése* (F. K. a jeho činnost) I, Budapest 1930. Cenné byly literárně historické studie ke Kazinczyho centenariu od Jánose Horvátha „Kazinczy emlékezete“, *Budapesti Szemle* 1931, Gábora Halásze „Kazinczy emlékezete“, *Napkelet* 1931,

a László Negyessyho *Kazinczy pályája* (K. životní dráha), Budapest 1931. Z novějších studií vynikají Kazinczyův portrét v kolektivním díle *A magyar irodalom története 1849-ig* (Dějiny maďarské literatury do roku 1849), Budapest 1957, str. 275–288, od Józsefa Szaudera, který je také autorem statí o Kazinczyově cestě k jakobínskému hnutí „Kazinczy Ferenc a jakobinizmus felé vezető útón“, *Magyar Tudomány* 1959, č. 12, str. 645–651, a „Kazinczy útja a jakobinus mozgalomig“, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1959, str. 388–402, a chystá také o Kazinczym rozsáhlou monografii. Záslužné jsou i studie Lajose Nemédiho „Bessenyei és Kazinczy“ (B. a K.), *Irodalomtörténeti Közlemények* 1962, č. 3, str. 286–306, a Ference Bíró „Kazinczy és Péczeli“ (K. a P.), tamtéž 1963, č. 2, str. 140–148, prohlubující dosavadní znalosti o osvícenském zaměření Kazinczyho. Pro poznání josefinistického období Kazinczyho je důležitá studie Agnes Heksové „Kazinczy és II. József művelődéspolitikája“ (K. a kulturní politika Josefa II.), *Pedagógiai Szemle* 1956, č. 1–2, str. 76–108. K nejzdařilejším pracím náleží obsáhlý úvod Eleméra Jancsó k vybraným spisům Kazinczyovým (*Kazinczy Ferenc válogatott munkái*, Bucearest 1960, str. 5–74) i jeho studie „Kazinczy Ferenc útja a jakobinizmus felé“ (Cesta F. K. k jakobinismu), *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955*, Kolozsvár 1956, str. 367–391. Důležitý je i obraz Kazinczyho v knize Józsefa Waldapfla *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* (Maďarská literatura v době osvícenství), Budapest 1954, II. vyd. tamtéž 1957. Na téma Kazinczy a francouzské osvícenství má hlavní faktografický význam práce Bély Henczeho *Kazinczy és a francia felvilágosodás* (K. a francouzské osvícenství), Budapest 1928. Z edic je nejdůležitější Váczyho souborné vydání Kazinczyho korespondence *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI*, Budapest 1890–1911, rozšířené o XXII. svazek Istvánem Hársányim (Budapest 1927) a o XXIII. svazek Margitou Busaovou a kolektivem (Budapest 1960). Vězeňský deník Kazinczyův vydal naposled Gábor Tolnai, *Fogságom naplója*, Budapest 1951, a jeho životní vzpomínky László Orosz, *Pályám emlékezete*, Budapest 1956. O Kazinczym jakobínovi je nejvíce materiálu v dokumentární edici K. Bendi *A magyar jakobinusok iratai I–III*, Budapest 1952, 1957. Vydání vybraných děl Kazinczyho *Kazinczy Ferenc válogatott művei* vyšlo ve dvou svazcích v Budapešti roku 1960 s předmluvou Józsefa Szandra.

⁶⁸ Zajímavou analýzu a srovnání jazykových snah jungmannovců a stoupců maďarské jazykové obnovy podal Henrik Becker ve spise *Zwei Sprachanschlüsse*, Berlin – Leipzig 1948.

⁶⁹ Uvádí Zuzana Adamová, *Maďarský a český román v padesátých a šedesátých letech minulého století*. Rukopis. Praha 1962, str. 11.

⁷⁰ O protestantských magnátech viz studii Zsolta Alszegehyho „A felvilágosodás és a magyar protestantizmus“ (Osvícenství a maďarský protestantismus), *Irodalomtörténet* 1945, č. 2, a o katolických například knihu Mátyáse Horányiho o podpoře Esterházyův hudbě (Haydnovi aj.) *Eszterházi vigasságok* (Slavnosti eszterházske), Budapest 1959, knížku Plácida Olofsona o Ferenci Széchényim jako podporovateli literatury *Gróf Széchényi Ferenc irodalom-partolósa*, Pannonhalma 1940 (Pannonhalmi füzetek 26), a studii Dezső Keresztúryho „Festetics György és a magyar irodalom“ (Gy. F. a maďarská literatura), *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963, č. 5, str. 557–565.

⁷¹ Srov. M. Szarvasi, *Magánkönyvtáraink a XVIII. században* (Naše soukromé knihovny v 18. století), Budapest 1939, a Máté Kovács, *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig* (Kniha a knihovna v životě maďarské společnosti od založení státu do roku 1849), Budapest 1963, str. 527n. a tam uvedenou literaturu.

⁷² Tento rys právem zdůrazňuje i obě nejnovější domácí syntézy maďarských dějin *Magyarország története I*, Budapest 1964, hlava 3, kap. 2 (autor Antal Vörös), a ještě ve větší míře *Magyarország története II/1 (1790–1849)*, Budapest 1957, kap. 1 (autor Zoltán Varga).

⁷³ Z obsáhlé literatury k tomuto tématu srov. například Lajos Haan, *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Acad. Jenensi adscriptorum*, Gyula 1858; Gyula Mokos, *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen* (Studenti z Uher na universitě v Jeně), Budapest 1890; Othmar Feyl, „Exkurse zur Geschichte der südosteuropäischen Beziehungen der Universität Jena“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jg. 3., 1953–1954, Heft 4–5, str. 399–445; týž, „Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jg. 4., 1954–1955, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 5.–6., str. 399–442; týž, „Deutsche und europäische Bildungskräfte der Universität Jena von Weigel bis Wolff (1650–1850)“, tamtéž, Jg. 6., 1956–1957, Heft 1–2, str. 27–62; Th. Fabini – Fr. Teutsch, „Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig“, *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde* X, 1872, str. 386n.; Miklós Aszatalos, „A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812“ (Seznam posluchačů z Uher na universitě ve Wittenbergu 1601–1812), *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* XIV, Budapest 1930; Dezső Dümmerth, „Göttinga és a magyar szellemi élet“ (Göttingen a maďarský duchovní život), *Filológiai Közöny* 7, 1961, č. 3–4, str. 351–373; Béla Dezsényi, *Magyarország és Svájc* (Maďarsko a Švýcarsko), Budapest 1946; Imre Révész, „A baseli egyetemen tanult magyarok névsora 1660–1852“ (Seznam Maďarů studujících na basilejské universitě 1660–1852), *Magyar Történelmi Tár* IX, 1860, str. 239n.; Lajos Segesvári, *Magyar református ifjak az utrechtai egyetemen* (Mladí maďarští reformovaní na universitě v Utrechtu), Debrecen 1935; Endre Veress, *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864* (Matrika a spisy uherských studentů na italských universitách 1221–1864), Budapest 1941. Srov. též Domokos Kosáry, I. c., II, str. 132–133, a Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa III*, str. 56–58, a tam uvedenou literaturu.

⁷⁴ Srov. *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapest 1957, str. 206n.

⁷⁵ O Seibtově případu srov. Jaroslav Prokeš, „Aféra Seibtova 1779“, sborník *Českou minulostí*, Praha 1929, str. 317–330. Z další literatury viz F. Lorenz, K. H. Seibt, rukopis doktorské disertace na filosofické fakultě německé univerzity v Praze 1928, a Eduard Winter, *Der Josefismus*, Berlin 1962, str. 71–84. O Bornovi viz monografii Edwina Zellwekra *Ignaz von Born. Das Urbild des Sarastro*, Bad Kissingen 1956. Důležitá je i monografie Fritze Valjavce *Der Josephinismus*, 2. Aufl. München 1945. Srov. k tomu též z novější české literatury přehledně Jiří Klabouch, l. c., str. 212–214, a Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 49–62.

⁷⁶ Srov. Béla Zolnai, „Pozsony és a josefinismus“ (Bratislava a josefinismus), *Irodalomtörténeti Közlemények* 1957, č. 3, str. 202–215. Viz též monografii Antala Meszlényiho *A jozefinizmus kora Magyarországon* (Doba josefinismu v Uhrách), Budapest 1934.

⁷⁷ Viz zejména monografii Sándora Eckhardta *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Myšlenky francouzské revoluce v Uhrách), Budapest s. a. (1924), a dále studie Lajose Rácze „Rousseau és Magyarország“ (R. a Uhry), *Debreceni Szemle* 1927, a „L'inspiration française dans le protestantisme hongrois“, *Revue des Études Hongroises*, Paris 1924, i práci Kamilly Fuhrmannové *Teleki József és magyar-francia kapcsolatok* (J. T. a maďarsko-francouzské styky), Budapest 1929. Srov. k tomu ještě přehlednou práci Ignáce Konta *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie 1772–1896*, Paris 1902, a studii Nikolae Iorgy *L'esprit française au XVIII e siècle en Autriche*, zvláštní otisk z *Revue d'histoire du Sud-Est Européen*, Bukurešť 1938.

⁷⁸ Viz Jiří Klabouch, l. c., str. 212.

⁷⁹ Srov. pozn. 23 (listy Voigta a Dobnera Koppimu).

⁸⁰ Srov. dopis Ference Kazinczyho Gedeonu Rádayovi st., s. d. (z roku 1788), *Kazinczy Ferenc levelezése I*, str. 195n.

⁸¹ Tamtéž, IX., str. 276.

⁸² Viz Richard Pražák, „Maďarské obrození a srbská lidová poezie“, sborník *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*, Praha 1958, str. 443.

⁸³ Viz list Ference Kazinczyho Józsefu Dessewffymu ze Széphalom 12. března 1808, *Kazinczy Ferenc levelezése V*, str. 349.

⁸⁴ Dezső Dümmerth ve studii „Herder jóslata és forrásai“ (Herderova věštba a její prameny), *Filológiai Közönlöny* 1963, č. 1–2, str. 181–183.

⁸⁵ Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, IV. Band, Riga 1791, XVI. Buch, 2. Kap.

⁸⁶ Srov. k tomu Ándor Cszizmadia, „Zápas Adama Františka Kollára s uhorskou šlachtou“, *Historický časopis* 1964, č. 2, str. 215–236. O Kollárově komentáři k Olahovu spisu *Hungaria et Attila* psal bez zřetele k Herdrovi také Ján Tibenský, „Historická podmieněnosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia“, sborník *K počiatkom slovenského národného obrodzenia*, Bratislava 1964, str. 77–78.

⁸⁷ Rukopisné exempláře těchto prací objevil nedávno mezi nezpracovanými strahovskými rukopisy ve dvou nezávislých (a svými čteními se navzájem doplňujících a opravujících) opisech Boh. Ryba. První z těchto prací je nazvána *Salutare projectum, Vexatio dat intellectum. Sub diaeta in Hungaria celebrata anno 1764 et 1765*. Druhá *Apologia extemporanea super spectaculum 6. Nonas Marti anni 1765 in foro posoniensi exhibitum*. Rukopis A obsahuje *Vexatio*, verše a *Apologii*, 17 hustě popsaných foliových stran; rukopis B má jen *Vexatio* a část veršů. Ve sbírkách Františkova musea, které se dnes nacházejí ve Státním archívu v Brně, sign. G 11, našel již v 90. letech minulého století maďarský badatel Lajos Crescens Dedek rukopis *Vexatio dat intellectum*. Viz Lajos Crescens Dedek, „Jelentés néhány külföldi levéltárról“ (Zpráva o několika zahraničních archívech), *Századok* 1893, str. 765.

⁸⁸ Viz *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapest 1957, str. 283.

⁸⁹ Srov. dopis Ference Kazinczyho Farkasu Csereymu ze 24. ledna 1807, *Kazinczy Ferenc levelezése IV*, str. 469.

⁹⁰ Viz *A magyar irodalom története 1849-ig...*, str. 278.

⁹¹ Srov. dopisy Ference Kazinczyho Farkasu Csereymu ze Széphalom 29. prosince 1806 a Karlu Georgu Rumymu ze Széphalom 30. listopadu 1809, *Kazinczy Ferenc levelezése IV*, str. 452 a VII, str. 113.

⁹² Viz Franz von Kazinczy, „Frey müthige Betrachtungen der Abhandlung des Herrn Gregor von Berzeviczy De conditione indolesque rusticorum in Hungaria“, *Hormayr's Archiv* 1817, č. 9–10.

⁹³ Ke Kazinczyově vztahu k Hormayrovi srov. list Kazinczyův Józsefu Dessewffymu z 21. dubna 1813 a z 24. ledna 1817, Hormayrův Kazinczymu z Brna 20. června 1816, Kazinczyovy dopisy Jánosovi Kisovi a Gáboru Döbrenteimu ze Széphalom 13. září 1816, dopisy Jánose Majlátha Kazinczymu z 20. srpna 1816, 12. listopadu 1817, z 1. února 1820 a listy Kazinczyho Majláthovi ze Széphalom 13. ledna 1817, 5. prosince 1817, list Hormayrův Kazinczymu z Vídně 20. února 1817 a dopisy Kazinczyho Karlu Georgu Rumymu ze Széphalom 2. srpna 1820 a Józsefu Dessewffymu ze Széphalom 20. února 1820

a 23. února 1823 aj., *Kazinczy Ferenc levelezése* XI, str. 175n., XIV, str. 267, 280, 286, XV, str. 17, 33, 81, 217, 350, 370, XVII, str. 80, 209, XVIII, str. 272. O svém díle *Magyarische Sagen und Märchen* (Brünn 1825) psal Majláth Kazinczymu z Vídně 4. ledna 1824 a 2. března 1825, tamtéž XIX, str. 13, 306.

⁹⁴ Viz György Gyurikovics, „Hormayr’s Archiv... című bécsi folyóírásban előforduló, Magyarországot érdeklő erkekezések 1810–1831“ (Články zajímaví Uhry ve vídeňském časopise Hormayrův Archiv... 1810–1831), *Tudománytár* 1834, sv. IV, 1836, sv. X.

⁹⁵ Styků Dobrovského s Hormayrem se dotkl Miloslav Krbec, „Postoj Josefa Dobrovského k politickému dění...“, str. 81–82. Otázka si však vyžádá ještě dalšího zkoumání. Zbývá rovněž vyšetřit eventuální vztahy Palackého k Hormayrovi, který chodíval do salonu Palackého známé Karoliny Pichlerové. (Palackého pozůstalost v LANM Praha obsahuje korespondenci Františka Palackého s Karolinou Pichlerovou, sign. 11 B 6.) Srov. k tomu ještě studii A. Roberta *L’idée nationale autrichienne et les querres de Napoleon. L’apostolat du B. Hormayr et le salon de Caroline Pichler*, Paris 1933. Život a činnost Hormayrovu zachytil Constant v. Wurzbach, l. c., sv. 9, Wien 1863, str. 277–287.

⁹⁶ Srov. Ferenc Kazinczy, *Fogságom naplója* (Deník mého žalářování), vydal Elemér Jancsó v *Kazinczy Ferenc válogatott művei* (Vybraná díla F. K.), Bukarest 1960, str. 156–178. Srov. k tomu též Blanka Kubešová-Pitronová, „Brněnská internace účastníků republikánského hnutí v Uhrách“, *Slovanské historické studie* I, Praha 1955, str. 83–108.

⁹⁷ Viz Blanka Kubešová-Pitronová, l. c., str. 108–111.

⁹⁸ Srov. Ferenc Kazinczy, *Fogságom naplója* (vyd. E. Jancsó),... str. 179–225.

⁹⁹ Viz poznámky Kazinczyho k dopisům Gedeona Rádaye st. z 22. července 1788 a 9. dubna 1790, *Kazinczy Ferenc levelezése* I, str. 210, II, str. 56.

¹⁰⁰ Srov. například Kazinczyův dopis Ferenci Kölcseymu ze Széphalom 2. července 1815, kde píše, že spolu s Kulcsárem obědval s Bullou u Trattnera, tamtéž XII, str. 224.

¹⁰¹ Viz dopisy Farkase Csereyho Kazinczymu z 29. srpna 1809 a 9. května 1810, tamtéž VI, str. 504, VII, str. 443. Tamtéž VI, str. 583, je přetištěn nekrolog o Berchtoldovi, uveřejněný ve *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* č. 67 z 20. srpna 1809. Životopis Berchtoldův podal Constant von Wurzbach, l. c., I. Theil, Wien 1856, str. 291–293.

¹⁰² Srov. listy Józsefa Csehyho Kazinczymu z Brna 19. srpna 1807, 9. a 27. září 1807, 16. února 1808, *Kazinczy Ferenc levelezése* V, str. 127n.

¹⁰³ Viz dopisy László Kazinczyho Ferenci Kazinczymu z Kutné Hory 14. ledna 1790, 23. února 1790, 20. září 1790, 21. prosince 1790, tamtéž II, str. 129 aj.

¹⁰⁴ Viz Ferenc Kazinczy, *Fogságom naplója* (vyd. E. Jancsó),... str. 202–205. V Praze strávil s ostatními převáženými vězni dva dny 20. a 21. července 1800. Byli ubytováni v kasárnách (bydlel v pokoji s Uzou, Hirgeistem a Smetanovicsem) a neměli již zde tu volnost pohybu jako cestou z Kufsteina do Prahy. Byl v Praze zároveň s vězněným francouzským revolučním generálem Fiorellou, na nějž vzpomíná ve svém vězeňském deníku s velkou úctou.

¹⁰⁵ Viz *Kazinczy Ferenc levelezése* IV, str. 160.

¹⁰⁶ Viz dopis Ference Schedia (Toldyho) Kazinczymu z Berlína 8. prosince 1829, tamtéž XXI, str. 157–158.

¹⁰⁷ Srov. list Józsefa Csehyho Kazinczymu z Brna 19. srpna 1807, tamtéž V, str. 127.

¹⁰⁸ Viz Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *ČMM* 1958, č. 1–2, str. 85–88. Se zaměřením na maďarské překlady v Carrově polyglotte psal na toto téma též Imre Grek, „Vita egy vers fordítása körül“ (Diskuse okolo překladu jedné básně), *Irodalmi Szemle* 1960, č. 3, str. 411–413. Úryvek z článku Grekova uveřejnil také Gábor G. Kemény, *A szomszéd népekel való kapcsolataink történetéből* (Z dějin našich vztahů k sousedním národům), Budapest 1962, str. 190–194.

¹⁰⁹ Dopis Františka Palackého Mihályi Vörösmartymu z 18. listopadu 1828 otiskl Lajos Abafi v sebraných spisech Ference Kazinczyho *Kazinczy Ferenc összes munkái*. Második kötet. Költemények. Budapest s. a. (1879), str. 289–290. Odpověď Vörösmartyho Palackému z Pešti 2. ledna 1829 uveřejnil Richard Pražák v článku „Vörösmarty levele Palackýhoz“ (Vörösmartyův dopis Palackému), *Filológiai Közöny* 1957, č. 1, str. 134–135, a ve studii „Palacký a Maďaři před rokem 1848“,... str. 95. Pražákův uvedený článek z *Filológiai Közöny* a úryvek ze zmíněného Palackého dopisu Vörösmartymu uveřejněnému Abafim přetiiskl rovněž Gábor G. Kemény, l. c., str. 188–190.

¹¹⁰ Viz „Vergleichende Bemerkungen über Herrn de Carro’s Polyglotte. Von Franz Palacký.“ *Jahrbücher des böhmischen museums für Natur- und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur*, Prag 1830, I, 2, str. 255–261, a I, 3, str. 363–374. Viz o tom též Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“,... str. 87–88.

¹¹¹ „Lobkovitz báró Hassenstein Bohuszláv író humanista cseh költő Karlsbadról írt epigrammájának magyar fordításairól“ (O maďarských překladech epigramu českého humanistického básníka barona Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic o Karlových Varech), *Tudományos Gyűjtemény* 1829, IX, str. 100–104. Vörösmartyův překlad zde byl uveřejněn na str. 104, přetiskl jej i Pál Gyulai ve svém vydání sebraných spisů Vörösmartyho *Vörösmarty Mihály minden munkái* VI, Budapest 1885, str. 222–225. V kritickém vydání Vörösmartyho sebraných děl jej uveřejnil naposledy i Károly Horváth, *Vörösmarty Mihály összes művei* II, Budapest 1960, str. 60, s komentářem na str. 365.

¹¹² János Kis, *Poétai munkái* (Básnické práce), Pest 1846, hasab (sloupec) 432, a *Arany János hátrahagyott versei* (Verše z pozůstalosti J. A.), Budapest 1888, str. 429–430.

¹¹³ Lednové číslo z roku 1830, str. 69–79.

¹¹⁴ Viz Oszkár Sárkány, *Magyar kulturális hatások Czehországban 1790–1848...*, str. 20–24, a Tamás Távol „A cseh ujjászületés“, *Magyar Kisebbség* 1923, 2. félév, 5. közlemény, str. 913. Dále o tom srov. i Endre Kovács, *Magyar-cseh történelmi kapcsolatok*, Budapest 1952, str. 215–216, a upravené české vydání jeho knihy za spoluautorství Jana Novotného *Maďaři a my...* str. 155–159; Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, ... str. 86–89. Viz František Palacký, „O národech uherských, zvláště Slovanech“, *ČČM* 1829, sv. IV, str. 11–38, a Franc Toldy, „Ó cseh literatura“ (Stará česká literatura), *Tudományos Gyűjtemény* 1830, VI, str. 117–124. Příspěvkem k pojetí národnostní otázky v českém a maďarském národním hnutí v době předbřeznové je studie Jana Novotného „Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848“, sborník *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 109–121. Vyšlo též maďarsky v paralelním vydání Maďarské akademie věd „A cseh-magyar kapcsolatok történetéből az 1848 előtti mozgalomban“, sborník *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 177–197.